

Marinko Lazzarich

STOLJETNO IŠČITAVANJE POVIJESTI POD STIJENAMA RIJEČKOGA SPORTSKOG HRAMA

Doc. dr. sc. Marinko Lazzarich
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 6, HR-51000 Rijeka
marinko.lazzarich@ufri.hr

UDK 930.85(497.5Rijeka):796.332
Prethodno priopćenje
Primljeno: 4. 10. 2013.
Prihvaćeno: 11. 12. 2013.

Posebnost Rijeke kao grada granice leži u činjenici da su njezini stanovnici proživjeli brojne povijesne traume u smislu migracija stanovništva. Iako je riječ o merkantilnom središtu, tadašnja je Rijeka početkom 20. st. i u domeni sporta pratila europske trendove. Budući da je kroz povijest u gradu egzistiralo višetničko stanovništvo, sportski život postaje promidžbeni element. Kada je političkom odlukom Sušak odvojen od Rijeke nepravilnom državnom granicom, doboji susjednih klubova postaju potvrda nacionalne i političke moći. Na primjeru Stadiona Kantrida, riječkoga nogometnoga hrama koji je 2013. godine obilježio stotu obljetnicu, možemo promatrati intruzije povijesti kroz koje se prelamaju nacionalni i politički interesi. Promatrajući minula zbivanja na sportskom borilištu iz rakursa traumatične povijesti srednje Europe, autor teksta kroz mijene nekadašnjega kamenoloma iščitava socijalni i kulturni razvoj grada Rijeke.

Ključne riječi: Rijeka; Stadion Kantrida; Sušak; Borgomarina; Slobodna Država Rijeka; nogomet; US Fiumana; NK Kvarner.

Uvod

Prisutnost granice i osjećaj rubne situacije trajna je odrednica sjevernojadranskoga areala. Svojom geopolitičkom pozicijom hibridnoga mjesta i višetničkim stanovništvom tadašnji je grad Rijeka u kriznim vremenima postajao prizorište brojnih političkih previranja. Otkad se carskim patentom 1719. godine prometnuo u slobodnu luku, težio je statusu samostalnoga grada države. Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine Rijeka je potpala pod izravnu upravu središnje mađarske vlade kao posebno političko tijelo, tzv. *corpus separatum*. Osim što su

svjedočili nepredvidljivim kolonijalnim dinamikama, njezini su stanovnici kroz povijest postajali objekti, a često i žrtve, brojnih regionalnih promjena.¹ Tako su Rijeka i Sušak u jednom trenutku razdvojeni poput dvaju rastavljenih svjetova.² Tijekom 19. st. Rijeka se postupno razvijala u raskošan grad razapet između talijanskih, mađarskih, hrvatskih i austrijskih utjecaja. U 20. st. na sušačkim su se javnim ustanovama vijorile zastave čak pet država: Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Italije, njemačkoga Reicha, SFR Jugoslavije i Republike Hrvatske. Fascinacija višekulturnošću Rijeke najprije je u 20. st. zasjenjena erupcijom fašizma, a potom represijom komunizma. Poslijeratni egzodus autohtonog stanovništva i brojne migracije iz temelja su izmijenile socijalnu sliku grada, čiji je razvoj u novom tisućljeću ugrožen ekonomskom recesijom.

Sociološka raslojavanja u mediteranskom središtu zamjetna su na svim područjima, tako i u aktualnim sportskim strujanjima. Prije sto godina nekadašnji je teren kamenoloma na Kantridi preuređen u sportsko igralište. Kako je grad kroz povijest bio razgraničen na dva dijela, stadion je bio poprište susreta koji su nosili nacionalni naboj. Na njemu su nastupali nogometaši, atletičari, košarkaši, ragbijaši, biciklisti i vozači motociklističkih utrka. Osim sportskih događaja, pod stijenama su organizirane različite manifestacije, poput „fiskulturnih sletova“ i koncerata zabavne glazbe. Riječki nogometni hram atraktivan je zbog svoje jedinstvene pozicije – smješten ispod visokih kamenih stijena i morske obale, svojom arhitektonskom privlačnošću postao je povijesna znamenitost grada.³ Tijekom stoljetnoga nogoloptanja stadion su pohodili milijuni ljudi, stijene staroga kamenoloma poput nijemog svjedoka svjedočile su brojnim sportskim zbi-

¹ Vjekoslava Jurdana: „Pisanje povijesti i pisanje književnosti. Dva riječka književnika“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2010., str. 821-854.

² Goran Moravček: *Rijeka – između mita i povijesti*, Adamić, Rijeka, 2006.

³ Prenamjena nekadašnjega kamenoloma dogodila se u Kostreni i u Puli: igralište NK ICI Pula izgrađeno je u malom kamenolomu Valkana, dok su nogometaši kostrenskog ŠK *Jadran* igrali na sličnom terenu Vele kave na Žurkovu. U Europi postoje brojni stadioni smješteni uz samo more, poput *Monacovog* stadiona u Francuskoj. U Singapuru su arhitekti projektirali plutajući stadion na vodi, ali je Kantrida po svemu posebna i jedinstvena. Tu konstataciju potvrđuje i zanimljivo CNN-ovo istraživanje: tragajući za posebnim i neobičnim nogometnim stadionima, među tisućama stadiona na svijetu američki novinari suzili su svoj izbor na njih osam, među kojima se našla i Kantrida. „Riječka ljepotica zaslužila je epitet ‘čuda’ zbog lokacije na kojoj se nalazi. Premda prima tek nešto više od 10 000 gledatelja, Kantrida se ističe neobičnom pozicijom – s jedne je strane ukopana u stijenu, a s druge gleda na prekrasne morske ‘travnjake’. Stadion HNK *Rijeka* je u ovoj kategoriji svrstan na treće mjesto, iza portugalskog Estadio da Madeira na kojem igra *Nacional* te *Braginog* Municipal Stadiuma. Na četvrtom je mjestu *Bayernova* Allianz Arena, zatim veličanstveni Estadio Hernando Siles u Boliviji, *Olympiqueov* Stade Velodrome u Marseillesu, Svanskaskard na Farskim otocima te Cape Town u Južnoafričkoj Republici.“ (www.sportski.net/T.H., pristupljeno 11.11.2011.)

vanjima. Stogodišnjica riječkoga nogometa važna je obljetnica i prilika za analizu povijesnoga razvoja najpopularnije igre na ovim prostorima, kroz koju se može sagledati kulturološki razvoj grada.

Razdoblje Austro-Ugarske: 1869. – 1918., pod neposrednom upravom Budimpešte

S gospodarskim razvojem Rijeke mijenja se i urbanistička struktura Sušaka: nastanak i razvoj Sušaka usko je povezan s napretkom Rijeke i suprotno.⁴ Marija Terezija pridružila je Rijeku i Primorje ugarskoj kruni preko „slavne kraljevine Hrvatske“, no 1779. carskim reskriptom Rijeka se odcjepljuje Rječinom od bakarskog (hrvatskog) područja i otada se grad sa svojim kotarom smatra posebnim dijelom Kraljevine Ugarske.⁵ Sušak je oduvijek bio gospodarski i društveno vezan uz Rijeku. Još u 15. st. Trsat i Rijeka potpadali su pod istoga gospodara – austrijskoga cara, dok začetke hrvatske pripadnosti riječkoga prostora jasno nalazimo polovinom 17. st., kada se grad našao u sklopu senjskoga vojnog zapovjedništva.⁶ U prvim desetljećima 19. st. jača rivalstvo između Rijeke i Bakra, pod čiju upravu potpada i Sušak, a riječka uprava polaže pravo na teritorijalnu pripadnost Sušaka (općinska zemljišta, popravak putova, vinogradi i zemljište, vojni prirezi, pravo ribarenja itd.).

Od druge polovine 19. st. Rijeka je prizorište borbe za vlast između Hrvatske, Ugarske i samoga grada, koji stremi autonomiji. Nakon Austro-ugarske nagodbe 1867. godine Beč je u dvojnoj carevini činio brojne ustupke mađarskom kapitalu. Hrvatsko-ugarska nagodba sklopljena godinu dana kasnije, 1868. godine, inicirala je u Rijeci višegodišnje nereda. U nagodbu je umetnut članak, nazvan *riječkom krpicom*, po kojem su grad i Riječki kotar kao zasebno tijelo pripali Mađarskoj, čime je otvoren prostor za priljev mađarskoga kapitala u Kvarner. Tako Rijeka postaje glavna luka Ugarske, a ugarski je sabor donio odluke o gradnji pruge između Karlovca i Rijeke te magistrale od Budimpešte do Rijeke. Na tzv. *provisoriju* vladao je guverner koji je imao nadzor nad javnom upravom i pomorskim dobrom u Primorju.

⁴ *Povijest Rijeke*, ur. D. Klen, P. Strčić, Izdavački centar Rijeka, 1988., str. 233.

⁵ Andrija Rački: *Prilozi k povijesti grada Sušaka*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991., str. 179.

⁶ Kako navodi Andrija Rački, riječ Sušak (*Sussach*) prvi se put spominje u 18. stoljeću kao naziv za oveći posjed u vlasništvu Odorika Hedricha (1705. godine), nakon kojeg je promijenio više vlasnika (neko vrijeme bio je u posjedu crikveničkih pavlina). Područje je dobilo ime po *sušnju* – suhom lišću i granju kojim je kraj obilovao. Tek u drugoj polovini stoljeća tim je imenom nazvan čitav kraj ispod Trsata, iako nije bio prenaseljen – imao je tek desetak kuća. (A. Rački, *Prilozi k povijesti grada Sušaka*, str. 6.)

Nagodbom je Rijeka ostala u sastavu Ugarske do sloma Monarhije 1918. godine, no ona ni kulturološki ni civilizacijski nikada nije bila mađarski grad. Sredinom 19. st. u Rijeci je bilo više od 90% Hrvata i manjina Talijana, ali je etnički sastav poslije nagodbe 1868. godine potpuno izmijenjen: na popisu 1910. godine gotovo je polovina stanovništva talijanske nacionalnosti, dok je Hrvata 32%, a Mađara tek 7%.⁷ Riječani su čak u kratkom razdoblju francuske vladavine strepili hoće li britanska flota bombardirati luku.

Sport će neizravno biti povezan s promjenom gradskih vizura kada 1867. godine započinje intenzivna gradnja riječke luke, a četiri godine kasnije i gradnja luke Baross. „Za izgradnju novoga riječkog lučkog kompleksa – obala, gatova, lukobrana, skladišnih površina i željezničkog kolodvora, upotrijebljeno je oko 26 mil. m kubnih nasipnog materijala, dovezenog pretežno morskim putem iz velikih kamenoloma na Preluku i Kantridi, u Žurkovu i Martinšćici.“⁸ Zahvaljujući snažnom ekonomskom uzletu u drugoj polovini 19. st., u gradu se intenzivirao i sportski život. Priljev kapitala privlačio je ljude iz svih krajeva Carstva koji sa sobom donose i specifičan stil života. Morska kupališta (Gradsko i Reschovo kupalište na Pećinama) postaju okupljališta mladeži i važan segment društvenog i sportskog života grada jer se u njima ubrzo osnivaju sportska društva koja u početku imaju prije svega rekreacijski karakter. Osim vodenih sportova, važnu je ulogu na obje strane Rječine imao i nogomet. Mađarski željezničari zaposleni u Rijeci u slobodno su vrijeme igrali nogomet. Sedamdesetih godina 19. st., u vrijeme gradnje željezničke pruge Rijeka – Karlovac, imali su mnoštvo prilika za održavanjem specifičnih međunarodnih susreta na hrvatskom tlu, a u igru su nerijetko primali i domaće mladiće. Kako je pruga imala važnost povezivanja luke sa zaleđem, odigrana je u listopadu 1873. godine prva nogometna utakmica na našim prostorima, a u tom povijesnom susretu sudjelovalo je tehničko osoblje tvornice *Stabilimento tecnico fiumano* (buduće tvornice *Torpedo*).⁹

To je pionirsko razdoblje nogometa jer je samo dvije godine ranije u Velikoj Britaniji održano prvo nogometno natjecanje – 1871. godine započeo se održavati engleski kup, koji se održava i danas. Britanci su promicali svoje navike i sportu razonodu ne samo u kolonijama već i u drugim zemljama u kojima su boravili kao stručnjaci ili poslovni ljudi. Posebno valja naglasiti ulogu pomoraca koji

⁷ *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, zbornik radova, ur. M. Sciuca, Edit, Rijeka, 2001.

⁸ Vidi u: *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 247.

⁹ Ferruccio Burburan, Zlatko Moranjak, *Rijeka nogometa, 1873.-1948.*, Grafika Zambelli, Rijeka, 2006., str. 27.

su prenosili svoje nogometno umijeće među pučanstvom zemlje domaćina.¹⁰ Još 1877. godine uspostavljena je trgovačka brodska linija između Rijeke i Liverpoola. Engleski su pomorci sa sobom donosili i sportske rekvizite, a kako su u slobodno vrijeme igrali nogomet, Riječani su imali priliku upoznati pravila te dinamične igre. Na taj način Rijeka polako lovi priključak s razvojem nogometa u drugim dijelovima Europe. Tada su se susreti održavali bez označenih crta i markiranih dijelova igrališta. Na mjestu vratnice bila je razapeta žica između dvaju stupova, a igrači nisu nosili dresove već su se predstavnici suprotstavljenih momčadi raspoznavali po boji kape na glavi. Poslije svakoga zgoditka igrači bi mijenjali stranu igrališta.¹¹ Popularna igra ubrzo ulazi u nastavne programe postajući sastavni dio školske tjelovježbe. Zagrepčanin Franjo Bučar 1893. godine donosi u Hrvatsku prvu nogometnu loptu, a deset godina kasnije u Zagrebu su osnovani klubovi *Zagreb* i *HAŠK*. Riječani prate zbivanja u okružju, pa će nogomet uskoro zaživjeti s obje strane Rječine.¹²

Kao *corpus separatum mađarske krune* Rijeka je bila dijelom dvojne Monarhije. Iako se početkom 20. st. osjeća ekonomska kriza koja potresa Monarhiju, Rijeka je još uvijek prosperitetan grad – višetnički emporij u kojem je umijeće konkuriranja za ekonomski napredak predstavljalo nešto što spaja, a ne razdvaja.¹³ Prosperitetna sredina postaje privlačno odredište doseljenicima, pa se iz godine u godinu u Rijeci povećava broj stanovnika: od 18.000 građana (1869. godine) preko 30.000 (1890. godine) do gotovo 50.000 stanovnika 1910. godine. Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva više su nego očite: polovinom 19. st. u Rijeci živi pretežno hrvatsko pučanstvo (92%), s manje od tisuću stanovnika talijanske nacionalnosti, da bi samo par desetljeća kasnije (1900. godine) od 38.955 osoba gotovo polovina bili Talijani. Sve se kreće u smjeru denacionalizacije hrvatskoga pučanstva. U sklopu Banske Hrvatske Trsat sa Sušakom još uvijek nije mogao dobiti status općine, iako se područje na istočnoj strani grada s novom morskom lukom ubrzano razvijalo. Bez Trsata i ostalih naselja Sušak je 1910. imao 5.315 ljudi. U tom se razdoblju nasipava delta i Brajdica, gradi se novi vodovod, a su-

¹⁰ *Enciklopedija jugoslavenskog nogometa*, ur. Mladen Delić, Spektar, Zagreb, 1974.

¹¹ P. Cresswell, S. Evans, D. Goldstein, *European football: a fans handbook*, Londod, Rough Guides, 1997.

¹² U doba kada se u našim krajevima počeo uvoditi *football* hrvatski su krajevi bili pod različitim upravama: Istra i Dalmacija pod vlašću Beča, uža Hrvatska i Slavonija sačinjavale su Bansku Hrvatsku ugroženu ugarskim pretenzijama, a Rijeka je bila pod vlašću Budimpešte.

¹³ Katalin Mellace, „Fiume, sbocco naturale dell'Europa danubiana“, u: *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, 2001., str. 184.

šačko se naselje širi prema susjednom području Podvežice.¹⁴ Do početka 80-ih godina 19. st. izgrađena su dva velika gata, potom je uređeno obalno područje zapadnoga dijela tadašnje Rijeke i nasipom pripremljen teren za širenje lučkih gradnji u pravcu željezničkoga kolodvora. U tom razdoblju zbivaju se važni događaji u unutarnjem političkom životu grada. U okružju mađarske i talijanske dominacije krajem 19. st. građanima hrvatske nacionalnosti život u Rijeci nije bio nimalo lak. „Naime, iredentizam koji su Mađari izazvali, okrenuo se uglavnom protiv *trećega* koji je ostaloj dvojici smetao: pretežita hrvatska nazočnost, uokolo i unutar 'barijera', koja zbog postojećeg elektorskoga mehanizma nije imala svoje zastupnike.“¹⁵ Neki povjesničari drže da se u genezi nacionalnih pokreta koji su uslijedili u 20. st. više odražavaju društvene organizacije no nacionalna kultura jer se riječka buržoazija do kraja Prvoga svjetskog rata čas priklanja filougarskom liberalizmu, čas fjumanskom autonomaštvu, pa i filotalijanskom aneksionizmu.¹⁶

Početak 20. st. sušački gimnazijalci osnivaju Hrvatski sportski klub *Victoriju*, najstariji plivački klub u Hrvatskoj, a članovi kluba predstavljaju i druge sportske discipline. Razdoblje je to prvih nogometnih aktivnosti na Kvarneru: po gradskim školama počinju se okupljati neformalni školski klubovi koji međusobno odigravaju prijateljske utakmice. Prvi registrirani klub u zapadnom dijelu grada bio je *Club Atletico Fiumano*, registriran 20. veljače 1905., iste godine kada je izglasana Riječka rezolucija kao temelj povezivanja Hrvatske i Ugarske i kojom se pruža potpora Ugarskoj u borbi protiv austrijske dominacije, a u cilju uspostavljanja cjelovitosti Hrvatske, Istre, Dalmacije i Slavonije. U to je vrijeme u gradu najaktivnija Autonomna stranka, iako se zapravo radi o pokretu za ostvarenje autonomije na osnovi Statuta iz 1872. godine.¹⁷ Klupske boje najstarijega nogometnoga kolektiva dijelili su budući američki kongresnik Fiorello La Guardia i Jakov Supilo, mlađi brat Frana Supila. Sušačani pomno prate sportska zbivanja u susjedstvu i već 1906. godine osnivaju HNIŠK *Primorac*, dok je na Trsatu iste godine osnovana SK *Slavija*. Sušačka je *Victoria* zaživjela dvije godine kasnije – 1908. godine. Mađarski odgovor na sportska zbivanja u gradu bio je *Törekves SE*, klub Mađarske državne željeznice, osnovan 1907. godine. *Victoria* u svojim počecima djeluje kao školski klub, a tek 1911. godine postaje udruga građana. Uz zagrebački

¹⁴ Vidi u: *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 233.

¹⁵ Alessandro Damiani, „Jezik i kultura u Rijeci“, *Književna Rijeka*, br. 4(12), 2008., str. 44., prev. Margherita Gilić.

¹⁶ William Klinger, „La nascita dei movimenti nazionali a Fiume“, u: *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, str. 187.

¹⁷ Ljubinka Toševa-Karpowicz: „Hrvatsko-srpska koalicija na Rijeci“, u: *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, str. 146.

HAŠK i *Concordiju* te splitski *Hajduk, Victoria* je bila poznata po svojim uspjesima i preko granica svoje domovine – uspješno je parirala mađarskim, engleskim i talijanskim momčadima.

U počecima nogometne igre klubovi su bili suočeni s nedostatkom pravih terena, stoga su momčadi odmjeravale snagu na jedinom nogometnom igralištu u gradu, na popularnoj Pioppi, tj. *Pod jelšun*. Uskoro je preko puta kolodvora na Brajdi uređeno igralište s lešnatom podlogom, a na njemu su svoje umijeće pokazivali mladići iz riječke *Glorije*. U gradskom se tisku spominje i igralište *Ex Vitich* na Banderovu. No sve lokacije na kojima su mladići igrali nogomet bile su tek privremena rješenja – od gimnazijskoga trga na Sušaku, prostranih terena na Kozali i Školjiću, popularnoga Marsova polja na Pehlinu do kostrenske Vele kave, na kojoj je nastupao kostrenski *Jadran* (Martinšćica). Sušačani i Riječani ujedini su u kolovozu 1909. godine snage i prvi put u povijesti izveli kombiniranu momčad suprotstavivši se engleskim igračima: u tome međunarodnom susretu nogometaši *Primorca* i *Olympije* pobijedili su u Martinšćici momčad s parobroda *Carpathia* rezultatom 3 : 1. Prvo nogometno prvenstvo na tlu današnje Hrvatske odigrano je 1912. godine, kada je u Maksimiru izgrađeno suvremeno sportsko borilište na kojem je igrao zagrebački HAŠK.¹⁸ Predratno se razdoblje riječkoga nogometa doista moglo nazvati internacionalnim jer su ljubitelji nogometa s obje strane Rječine mogli na djelu vidjeti nogometaše iz Engleske, Mađarske, Italije, Austrije, Češke i Slovenije. Osim domaćih mladića u gradskim su klubovima nastupali i stranci, poput Argentinaca Ballera i Batilina, koji su 1911. godine nosili dres riječke *Olympije* ili primjerice Engleza Cowiea, koji je igrao za *Club atletico fumano*.¹⁹

Povijest stadiona

Rijeka je kao najveća mađarska luka povezana novim prometnicama i željeznicom početkom 20. st. rapidno mijenjala svoje vizure. Osim sportova vezanih uz more pučanstvo je zaintrigirano tada pomodnim nogometom. No mlade je Primorce zabrinjavao problem nedostatka uređenih nogometnih terena. Viktorijaši doista nisu imali prilike trenirati na pravi način jer je igralište na gimnazij-

¹⁸ Na tadašnjem prvenstvu Hrvatske i Slavonije nastupilo je pet zagrebačkih klubova: *Gradanski, HAŠK, Concordia, Croatia* i *Zagreb*. Zbog prekinutog susreta između nogometaša *Concordije* i *HAŠK-a*, prvenstvo nije dovršeno na regularan način, pa je redosljed klubova određen odlukom odbornika. Prvim nogometnim prvakom postala je momčad zagrebačkog *HAŠK-a*. (Vidi u: *Enciklopedija jugoslavenskog nogometa, 1974.*, str. 15.)

¹⁹ F. Burburan, Z. Moranjak, *Rijeka nogometa*, n. dj.

skom trgu bilo preskučeno, a igralište na Martinščici predaleko, stoga su Sušačani odlučili urediti prostor nekadašnjega kamenoloma na Kantridi, u vlasništvu Općine Kastav. No taj je dio grada bio u okrilju Austrijske Monarhije i valjalo je ishoditi dopuštenje za preuređenje prostrane ravnice. Uz sušačke studente, koji su udahnuili dušu starom kamenolomu, prenamjeni staroga zdanja pripomogli su književnici Vladimir Nazor i Miloš Crnjanski. Crnjanski je još u Temišvaru (gdje je živjela njegova obitelj) kao dječak gimnasticirao i igrao nogomet. U Rijeci je studirao 1912. godine često se družeći s mladićima sušačke *Victorije*. Živio je u stanu svoga ujaka, generalnog direktora tvrtke *Schwarz i Gregerson*, u čijem je vlasništvu bio kamenolom na Kantridi. U želji da pomogne svojim prijateljima, posredovao je u pregovorima o prenamjeni terena. Prije toga trebalo je ishoditi i dopuštenje općinskoga vijeća grada Kastva, pod čijom je ingerencijom bilo zemljište. Slučaj je htio da u toj odluci sudjeluje i Vladimir Nazor, koji je bio uključen u obnovu *Victorije* poslije Prvoga svjetskog rata.²⁰ Hrvatski je književni velikan u Istri proveo petnaestak godina svoga života, a za desetogodišnjeg djelovanja u Učiteljskoj školi (1908. – 1918.) u Kastvu objavio je svoju poznatu zbirku povijesnih nacionalnih pjesama *Hrvatski kraljevi* (1912.).²¹ Mada nije imao nikakav interes za sport, u dobi od 36 godina „Nazor je kao kastavski odbornik odlučio izaći ususret sušačkim zanesenjancima i senzibilizirati vijećnike za donošenje važne odluke, tj. odobrenja o prenamjeni kamenoloma u sportske svrhe.“²² Neposredno nakon otvaranja stadiona Miloš Crnjanski upisat će studij filozofije u Beču, dok će Nazor nastaviti svoje službovanje u Kastvu.

Nakon pozitivnoga odgovora o ustupljenom terenu sušački su studenti 1912. počeli s uređenjem devastirane ravnice pazeći da ne izazovu jal talijanskoga življa u gradu. Prostor iz kojega je nekada vađen kamen za izgradnju lučkoga pristaništa bio je potpuno zapušten i najprije je valjalo očistiti teren, „uz to trebalo je zatrpiti poveći kanal i više dubokih jama. Troškovi su iznosili po predračunu 1.200 kuna, a *Victoria* je u svojoj kasi imala samo 74 kune!“²³ No mladi entuzijasti nisu odustajali od ideje da uredi nogometno igralište, očistili su teren od velikih naslaga kamenja, ispod čega se ukazalo pješčano tlo. Predanim radom mladići su zatrpali jedan oveći kanal i više manjih rupa, odstranili stotinjak kola kamenja i nabacanih stvari kako bi se dobila ravna ploha za igranje nogometa. Prostor je

²⁰ Ivo Rendić-Miočević, *Plivanje u našem gradu*, Ljetopis Medicinske škole, 2001., str. 13.

²¹ Nazor je, između ostalog, bio ljubitelj streljačkoga sporta, pa je sudjelovao u radu prvoga streljačkog društva u Kastvu, osnovanog 1908. godine, kao član uprave kluba. (Monografija *Rijeka*, GZH, Rijeka, 1970., str. 148.)

²² *Hrvatski nogometni savez*, 80. obljetnica, ur. F. Kramer, Zagreb, 1992., str. 202.

²³ Radomir Marković, *Miloš Crnjanski – sportista*, Tempo, br. 615, Beograd, 1977., str. 35.

postupno preoblikovan u pristojni teren dužine 100 i širine 50 metara. Bilo je to prvo igralište normalnih dimenzija na Kvarneru, iako po mnogočemu raritetno – „vjerojatno je to jedini stadion smješten na najnižoj nadmorskoj visini na svijetu, svega jedan metar (i možda koji decimetar još preko) iznad razine mora.“²⁴ Naporno radeći od jutra do mraka, uglavnom nedjeljom i kada su bili slobodni, mladići su nabavljali potrebnu građu, grede i mreže za vratnice, vapno za označavanje crta i ostale rekvizite. „Pismoslikari, članovi *Victorije*, izgrađuju veliku kamenu natpisnu ploču veličine 8 x 1 metar, koja će biti postavljena na početku ulaza u igralište.“²⁵ Osvanuo je povijesni natpis: *Igralište hrvatskog športskog kluba Victorie*. Na uređenom terenu viktorijaši su trenirali i odigrali svoje utakmice, doduše na tvrdoj podlozi, ali dovoljno velikom igralištu. Najprije je u ožujku odigrana probna utakmica između prve i druge momčadi *Victorije*. Na svečanom otvorenju stadiona, 1. lipnja 1913., odigrana je i prva nogometna utakmica između nogometaša *Victorije* i zagrebačkoga *Gradanskog*.²⁶

To je razdoblje najžešće mađarizacije, kada je na izborima za gradsko vijeće 1911. godine pobijedila Autonomna stranka Riccarda Zanelle, pa su nemiri u gradu bili svakodnevna pojava. Osim toga Riječani su gubili sportski teren na Pioppima, gdje je željeznica gradila nove objekte, pa su – zbog mogućih nereda koje bi mogao izazvati talijanski dio pučanstva – igrači iskoristili blizinu mora i do stadiona došli motornim čamcem. Riječani su se već u to doba koristili gradskim prijevozom jer je u ožujku 1909. godine usvojen prijedlog Gradskog magistrata za produženje linije električnoga tramvaja do tzv. „istarske granice“ na Kantridi. Zapadni je dio grada bio prilično udaljen od Sušaka, pa je dogovoreno da u slučaju otkazivanja utakmice knjižar Hromatka istakne crnu zastavu na svojoj knjižari u središtu grada kako bi gledateljima uštedio napor putovanja. Iako su Zagrepčani zaigrali u najjačem sastavu, *Victoria* je na zemljanoj podlozi Kantride ostvarila povijesnu pobjedu rezultatom 3 : 0.²⁷

²⁴ F. Burburan, Z. Moranjak: „Neobična Kantrida, crtice vezane uz stadion“, u: *100 godina Stadion na Kantrida*, Adamić, Rijeka, 2013., str. 103.

²⁵ F. Burburan, Z. Moranjak: *Rijeka nogometa, 1873.-1948.*, 2006., str. 55.

²⁶ Susret je najavljen u *Jutarnjem listu* 1.VI.1913. godine na 4. stranici sljedećim riječima: „U nedjelju takmit će se na Sušaku tamošnji najbolji sportski klub ‘Viktoriija’ proti I. hrv. građanskom športskom klubu. Kako je poznato ‘Viktoriija’ stoji na prvom mjestu u celom našem Primorju, a njezini igrači ističu se osobito brzom i ustrajnom igrom, te će naš Gradjanski imati vrlo mnogo naprezanja, ako hoće da svlada svog protivnika, koji imade još i tu prednost, da igra na vlastitom igralištu, na kojem naši igrači nisu još igrali. Danas polaze igrači gradjanskoga na Rieku, a vraćaju se u ponedjeljak. Hrvatski gradjanski športski klub šalje na ovu utakmicu sljedeću momčad: Benić, Granetz, Leško, Kinert, Jurčec, Stary, Horvat, Offak, Šifer, Šefranek, Vrdjuka.“

²⁷ Sušačani su nastupili u sastavu: Prebeg, Haramija, Novaković, Margan, Medanić, Lipovac, Albaneze, Kukić, Krunoslav, Fabica i Veljačić. *Gradanski*, koji će deset godina kasnije postati

Tadašnja Rijeka ima šezdesetak tisuća stanovnika, dok na Sušaku, prema popisu iz 1910. godine, živi 13.214 stanovnika.²⁸ Za vrijeme preuređenja kamenoloma riječki je guverner bio Stefano Wickenburg (1910. – 1917.); osim gradske vlasti guverneri su bili izravni provoditelji državnih ideja. Najčvršću vezu između dvaju dijelova grada održavalo je radništvo. Riječki je radnički pokret naime 1902. godine uzburkao gradski život. Po uzoru na riječko radničko društvo, Sušačani su pokušali osnovati sličan savez, pa su usko surađivali sa svojim susjedima iz zapadnoga dijela grada.²⁹ U predratnim godinama riječka luka bilježi rekordan promet (4,5 milijuna tona nosivosti), dok arhitektonska ekspanzija urbanoga prostora još uvijek ne jenjava: dovršavaju se radovi na Sušačkom vodovodu i vojarni na Plasama, počinje gradnja Kazališta *Fenice* i Sanatorija *Pećine* (poslije *Hotel Park*) te su otvoreni paviljoni na riječkoj Velikoj tržnici. Rivalstvo između dva dijela grada zrcali se u gradnji dvaju kupališta: na lukobranu je sagrađeno atraktivno kupalište *Quarnero*, dok Sušačani svečano otvaraju Reschovo kupalište na Pećinama.³⁰

Rat je prekinuo ekonomski razvoj Rijeke i Sušaka, riječko gospodarstvo doživljava veliku recesiju. Završetkom rata Rijeka postaje zanimljiva tržištu međunarodnoga kapitala, a raspadom Austro-Ugarske uslijedile su nemirne godine pokušaja usklađivanja riječkih i hrvatskih interesa, rješavanja tzv. *riječkog pitanja*³¹. Hrvatski je sabor 29.X.1918. proglasio ujedinjenje hrvatskih krajeva u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, čiji je sastavni dio postala i Rijeka. Samo nekoliko dana ranije mađarska vojska i pogranična policija vlakom su napustili grad. Veliki župan Rikard Lenac preuzeo je vlast od mađarskoga guvernera Zoltana Jekelfaluszyja, no riječki su se mađaroni suprotstavili vlasti Narodnoga vijeća

državni prvak, istrčao je u standardnoj postavi. Za mjesta na tribini ulaznica je koštala jednu krunu, a za mjesta uz teren 80 filira (odrasli) i 40 filira (djeca). Sudio je Milan Martinović. (Vidi: Monografija *Pola stoljeća 'Orijenta', 1919.-1969.*, ur. I. Matovinović, SD Orijent, Tipograf, Rijeka, 1970., str. 41.)

²⁸ A. Rački, *Prilozi k povijesti grada Sušaka*, Rijeka, 1947., 1991.

²⁹ *Povijest Rijeke*, str. 267.

³⁰ Moderno i elegantno kupalište *Quarnero* bilo je ukras Velikoga gata, a projektirali su ga arhitekti Luppis i Celligoi. Drvena oplata kupališta pokrivala je čeličnu konstrukciju uz koju su dograđeni zidani paviljoni i tornjevi. Slično je kupalište izgrađeno i pokraj tvornice *Torpedo* pod nazivom *Bagno comunale Nettuno*. Na sušačkoj strani sljedeće će godine početi izgradnja hotela *Jadran*, čiji će obalni pojas postati okupljalište plivača i veslača Sportskog društva *Victoria*. (Theodor de Canziani Jakšić, *Riječki sportski počeci*, Ljetopis Medicinske škole u Rijeci, sv. 8, Rijeka, 2001., str. 3.)

³¹ Prema popisu stanovništva iz 1918. godine, Rijeka ima 46.264 stanovnika, od čega 19.684 Talijana, 5.529 Hrvata, 3.178 Mađara i 1.373 Nijemca, dok Sušak 1921. godine ima oko 16.000 stanovnika, većinom hrvatske nacionalnosti. (*Povijest Rijeke*, 1988., str. 294.)

osnovavši već sljedećega dana Talijansko narodno vijeće s ciljem da se grad anektira Kraljevini Italiji. Kao dio Kraljevine SHS Sušak je ukazom bana Hrvatske i Slavonije 23. listopada 1919. proglašen gradom.³² U studenome u grad ulaze određeni talijanske vojske koji silom preuzimaju vlast Narodnome vijeću Države SHS, a između Sušaka i Rijeke postavlja se državna granica.

U kontekstu talijanskog posezanja za Rijekom poslijeratna konsolidacija *Victorije* dobiva posebno nacionalno značenje. Budući da je nakon Prvoga svjetskog rata Rijeka pripojena Italiji, a Sušak Kraljevini SHS, Sušačani se nisu mogli koristiti igralištem na Kantridi, pa se između riječke *Olympije* i sušačke *Victorije*, najboljih gradskih momčadi, razvilo veliko rivalstvo. Prvu su utakmicu te dvije momčadi odigrale 1910. godine, kada su viktorigaši slavili rezultatom 4 : 2. Vrhunac političkog rivalstva u sportu obilježit će razdoblje D'Annunzijeve „države“. *Olympia* je nastupala na Kantridi, dok je njezin gradski suparnik *Gloria* odigravao svoje susrete na igralištu Fondo Rinaldi na Brajdi.³³ Dok je *Olympia* simbolički predstavljala bogatiji sloj građanstva, u *Gloriji* su nastupali igrači iz radničkih obitelji, pa je klub našao svoje simpatizere među siromašnijim dijelom pučanstva. Mladi su radnici na utakmice dolazili noseći stative i s ručkom u torbi. Na Kantridi su 3. ožujka 1919. *Gloria* i *Olympia* igrale pred stotinjak gledatelja u finalu Kupa Grazioli.³⁴ Već krajem iste godine Kantridu pohodi više nogometnih poklonika: prijateljskom susretu između FC *Juventus* i FC *Enea* u studenome nazoči tisuću gledatelja. Ni loši vremenski uvjeti nisu smetali mladim zanesenjacima da odigraju utakmicu pod legendarnim stijenama. Tako je krajem godine održan božićni turnir, a u završnici su igrači *Olympije* i *Fiume* istrčali na teren na sam blagdan, 25. prosinca 1919.

³² Vidi u: *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 286.

³³ To igralište odavno ne postoji, nalazilo se na području između današnjih prometnica Cambierie i Ulice Nikole Tesle prema Potoku. Već početkom 20-ih godina na tom se prostoru izvode građevinski radovi, a od sportskih terena egzistiraju samo igrališta za tenis. Urbanizacijom 30-ih godina obuhvaćeno je i područje nekadašnjeg igrališta *Fondo Rinaldi*, gdje, u neposrednoj blizini glavne gradske bolnice, niču novi stambeni objekti.

³⁴ Natjecanje je nazvano po riječkom guverneru generalu Grazioliju. Francesco Saverio Grazioli (1869. – 1951.) bio je političar i senator u Kraljevini Italiji. Školovao se na vojnoj akademiji u Modeni, u Školi za primijenjenu artiljeriju i inženjerstvo u Torinu, dok je u Civitavecchiji odslužio vojni studij. Sudjelovao je u talijansko-turskom ratu 1911. – 1912., a nakon toga je u Prvom svjetskom ratu zapovijedao 7. korpusom talijanske vojske. Pri okupaciji Rijeke zapovijedao je vojnicima stacioniranima u gradu. U činu generala Grazioli je svoju vojnu karijeru završio 1937. godine. Preminuo je u Firenci 1951., nakon što ga je Visoki sud pravde za sankcije protiv fašizma izbacio iz Senata 7. kolovoza 1944. (S. Romano, *Il paese delle molte storie*, Rizzoli, Milano, 1997.)

Prijelazno razdoblje 1918. – 1924. godine

Mirovni ugovori nakon završetka rata dodatno su opteretili suživot Riječana i Sušačana na dvjema obalama Rječine, a politika je rječicom odvojila Sušak i Rijeku neprirodnom državnim granicom. Unatoč prividnom miru, u gradu dolazi do sukoba i vlada bezvlade jer se gradska vlast mijenja kao na tekućoj traci: u kratkom razdoblju izmjenjuju se južnoslavenski nacionalni komitet, talijansko nacionalno vijeće i anglo-francuske trupe. Rijeka je postala sastavni dio Kraljevine Slovenaca, Hrvata i Srba krajem listopada 1918. godine, no „Hrvati nisu imali ni vojnih ni političkih mogućnosti očuvati vlast u Rijeci“³⁵ i već su tada mnogi Riječani hrvatske nacionalnosti bili primorani napustiti grad. Počinje borba za grad koja će trajati sljedećih nekoliko godina i geopolitička pozicija Rijeke postaje veliki međunarodni problem.³⁶ Zbog nemogućnosti sporazuma između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije, američki predsjednik Woodrow Wilson postaje arbitar u sporu dviju država oko grada.

Tijekom 1919. godine jačaju nemiri i Riječani se moraju nacionalno opredijeliti. Etnički odnosi nikada nisu jednostrani jer je etničnost nestalna – riječ je o procesu čija se mjerila razgraničavanja mijenjaju. Mnogi apolitični građani osjetili su pritisak, ali i sputanost nacionalnom određenošću. Nacionalno raspoloženje hrvatske mladeži okupljene u *Sokolu* konfrontirano je talijanaštvu u organizaciji *Giovane Fiume* jer se u toj organizaciji razvijalo obličje fašizma.³⁷ Takvo ozračje iskoristit će talijanski pjesnik Gabriele D'Annunzio, koji će okupirati i u rujnu 1920. godine proglasiti Talijansku Regenciju Kvarnera.³⁸ Slobodna Država Rijeka

³⁵ G. Moravček: *Rijeka – između mita i povijesti*, n. dj., str. 23.

³⁶ Sportske su aktivnosti u tom razdoblju imale ulogu smirivanja tenzija. Gradske su vlasti organizirale nogometni turnir pod nazivom *Kup H. Gordon* (po američkom generalu Henryju Gordonu, zapovjedniku međunarodnih snaga u Rijeci) kako bi povratili poljuljano povjerenje građana. Na turniru su osim riječkih klubova sudjelovale kombinirane momčadi sastavljene od engleskih i talijanskih vojnika. (Više o tome F. Burburan i Z. Moranjak: „Nogometni turniri“, u: *100 godina Stadiona Kantrida.*, 2013., str. 172-173.)

³⁷ Alessandro Damiani: „Jezik i kultura u Rijeci, Rijeka itinerar jedne kulture“, u: *Književna Rijeka*, br. 4(12), 2008., str. 4-70.

³⁸ Viktor Car Emin u romanu *Danuncijada* interpretira razdoblje nakon završetka Prvoga svjetskog rata, kada velike sile ne mogu odlučiti komu će pripasti grad Rijeka. Budući da tu nedorečenu situaciju iskorištava Gabriele D'Annunzio, Car Emin opisuje pohod *il Poete* i njegovu vladavinu, otkrivajući riječku kronologiju D'Annunzijeve histerije u svim komponentama. Za razliku od Silvina Gigantea, koji se divi karizmatičnom vojniku-pjesniku, viđenje je hrvatskoga pisca dijametralno suprotno. Navodimo Giganteov opis ulaska legionara u grad: „A mezzogiorno v'entrò anche il Comandante, accolto dagli applausi entusiastici della folla immensa e da una pioggia di fiori e di fronde d'alloro. Tutti s'accalcavano intorno alle automobili, tutti volevano vedere da vicino il Comandante e i suoi legionari, abbracciarli, stringere loro la mano, toccare almeno il lembo delle loro vesti.“ (S. Gigante, *Storia del comune di Fiume*, Bem-

(*Stato Libero di Fiume*) osnovana je u studenom 1920. godine na temelju Rapallskog sporazuma između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, kojim se obje strane obvezuju da će poštivati neovisnost novonastale države. Novostvorenu državu odmah priznaju sve svjetske sile, uključujući SAD, Veliku Britaniju i Francusku, a sporazum je podržala i većina građana Rijeke s obzirom na činjenicu da je grad u odnosu na okolne države uživao autonomiju još od 1779. godine.

Nakon proglašenja Regencije sastavljene su civilna i vojna nogometna reprezentacija Regencije. Između ratova sportski je život bio sastavni dio života građanstva s obje strane Rječine. *Olympia* je kao regionalni prvak Venecije-Giulije promaknuta u drugu talijansku ligu. Budući da je grad slovio za glavnu luku Monarhije, *Olympia* je, osim domaćih mladića, regrutirala i strane igrače. U veljači 1920. godine održan je na Kantridi prijateljski susret između reprezentacije grada i momčadi Vojne komande (*Comando militare*). Reprezentaciju grada predstavljala je kombinirana momčad formirana od najboljih igrača tadašnjih klubova, no kako uprava *Glorije* nije dopustila svojim igračima nastup na toj utakmici, jezgru momčadi činili su igrači *Olympije* i kluba *Fiume*.³⁹

D'Annunzio je akcijom talijanske regularne vojske istjeran iz grada ('Krvavi Božić' 24. – 30. prosinca), koji napušta u siječnju 1921. godine. Na prvim parlamentarnim izborima 1921. godine suočili su se autonomasi i nacionalni protalijanski blok u kojem su ujedinjene fašistička, liberalna i demokratska stranka. Za-

porad, Firenze, 1928., str. 212.). „U podne uđe i Zapovjednik, dočekan oduševljenim pljeskom ogromne gomile ljudi i kišom cvijeća i lovorovog zelenila. Svi su se tiskali oko automobila, svi htjedoše vidjeti Zapovjednika i njegove legionare izbliza, zagrliti ih, rukovati se s njima, barem dotaknuti rubove njihove odjeće. Tako u trijumfalnoj povorci, među šumom zastava i plamenaca, radosno pozdravljen tisućama ushićenih glasova...” (prev. V. Jurdana, *Pisanje povijesti i pisanje književnosti. Dva riječka književnika, Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 833., Zagreb, 2010.). Na Badnjak 1920. D'Annunzijeve snage ruše željezni most na Rječini podignut još 1855. godine. Između mnogih neobjašnjivih postupaka i teatralnog paradiranja gradom, jedan od D'Annunzijeve legionara u euforiji je odrubio jednu glavu riječkoga dvoglavoga orla misleći kako je riječ o austrijskom simbolu, te na to mjesto nataknuo talijansku zastavu. (Edoarda Susmel, *Fiume e il Carnaro*, Ulrico Hoepli, Milano, 1930., str. 120.)

³⁹ Luca Dibenedetto, *El balon fuman: quando su la tore era l'aquila*, Litopress, Borgomanero, 2004. Domaćini su istrčali u zeleno-crnim dresovima, dok je ekipa vojne komande nastupila u modrim dresovima, bojom talijanskih nacionalista, predstavivši se prvi put s amblemom trobojnice, kreiranim i postavljenim na majice u čast D'Annunziju. Taj će znak postati simbol koji će ispisati povijest talijanskoga nogometa s obzirom na to da je tadašnja talijanska nacionalna vrsta na dresovima nosila grb Savoje. Domaćin je izvojevao pobjedu zahvaljujući pogotku Tomaza u 30. minuti. Izostanak igrača *Glorije* nije prošao nezapaženo, pa su u tisku najavljene sankcije za neposlušne djelatnike kluba, ali i apostrofirani i lijep prihod od prodanih ulaznica u iznosu od 25.000 kruna. U prvom broju časopisa Talijanskoga olimpijskoga komiteta (CONI) iz 1998. godine potvrđen je podatak o uporabi nacionalnog amblema na riječkoj utakmici.

hvaljujući podršci riječkih Hrvata, pobjeđuje Autonomna stranka, a predsjednik Vlade Riccardo Zanella postaje njezin vođa. Tako je rođena autonomaška Rijeka, koja postaje članica Lige naroda. Slobodna Država Rijeka postojala je tek godinu dana, a pravno do 1924. godine, kada je pripojena Italiji. Talijanska je vojska napustila Sušak u ožujku 1923. godine. „Tako su dva dijela iste gradske cjeline većinu međuratnog razdoblja proživjela i dalje podijeljena, ovaj put između Italije Savojsaca i Jugoslavije Karađorđevića. To je utjecalo na brojnost stanovništva, na razvoj privrede, na politički i uopće na društveni život.“⁴⁰ Uz pristanak Kraljevine SHS Rimskim je ugovorom 27. siječnja 1924. Rijeka priključena Italiji, a Sušak je potpao pod Kraljevinu SHS.⁴¹ Složeni je problem Rijeke opterećivao diplomacije više država, a potpisivanje Rimskog ugovora neki povjesničari tumače kao pobjedu Mussolinijeve politike na međunarodnoj razini.⁴² Sam čin aneksije bio je veoma sporan jer nikada nije međunarodno priznat. Vlada Slobodne Države Rijeka u izgnanstvu nije priznavala čin pripojenja Rijeke Italiji smatrajući ga međunarodno pravno ništavnim te je nastavila djelovati u egzilu. Tim je dogovorom grad razgraničen na dva dijela koji će desetljećima egzistirati kao zasebne cjeline u sklopu različitih nacionalnih kultura.⁴³

Razdoblje međuraća i Kraljevine Italije

Budući da je Rijeka kroz povijest imala dvije kulture, talijansku i hrvatsku, ne začuđuje što je etničko rivalstvo zaživjelo i na sportskom planu. Iako je Sušak službeno postao gradom 1919. godine, talijanska ga je vojska okupirala do ožujka 1923., kada se zabranjuje hrvatski jezik u javnim ustanovama i službenoj komunikaciji. Jugoslavenski nogometni savez osnovan je u Zagrebu 1919. godine, a klubovi su bili podijeljeni u pet podsaveza. Sušak je pripao Zagrebačkom podsavezu, pa su se sušački nogometaši razigravali sa svojim kolegama iz Bjelovara, Karlovca, Osijeka i drugih gradova tadašnje države.⁴⁴

⁴⁰ *Povijest Rijeke*, 1988., str. 292.

⁴¹ U Članku 1. Rimskoga ugovora stoji: „Talijanska vlada priznaje punu i cjelokupnu suverenost Kraljevini SHS nad lukom Baroš i nad Deltom, koji će biti evakuirani i predati nadležnim vlastima Kraljevine SHS u roku od dva dana po razmjeni ratifikacije ovog sporazuma.“

⁴² Daniele Caviglia, „Premesse e condizioni per il Patto di Roma“, u: *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, str. 196.

⁴³ Kao simbol podijeljenoga grada novi je granični most na Rječini otvoren na Staru godinu 1926. godine. U veljači 1924. godine povučene su granične crte između Sušaka i Rijeke – jugoslavenska crvenom, a talijanska bijelom bojom.

⁴⁴ Prvo državno prvenstvo Jugoslavije odigrano je u sezoni 1922./1923., kada je državnim prvacom postao *Gradanski sportski klub* iz Zagreba. (*Enciklopedija jugoslavenskog nogometa*, 1974.)

Krajem siječnja 1924. godine beogradski političar Nikola Pašić potpisuje u Rimu „pakt prijateljstva“ kojim Jugoslavija dobiva Sušak, a Rijeka biva anektirana Italiji. U vrijeme razgraničenja talijansku Rijeku od hrvatskoga Sušaka dijeli tek most na Rječini. Još u međuratnom razdoblju Sušak je egzistirao kao samostalan grad, ali od 1924. godine više nije samo predgrađe Rijeke već važna luka koja se isticala povoljnim geopolitičkim položajem, ubrzo postavši najvećom uvoznom lukom bivše Jugoslavije. Odvajanjem Sušaka i Rijeke 1924. godine sportski život postaje politički promidžbeni element. Budući da se nakon rata naveliko radilo na uređenju starih i izgradnji novih sportskih objekata, i u tom je segmentu došlo do natjecanja između susjednih država.⁴⁵ Kao odgovor na preuređivanje igrališta na Kantridi, na Sušaku je 20. svibnja 1923. otvoreno novo nogometno igralište, i to na Krimeji.⁴⁶ Tom prilikom Sušačani su ugostili zagrebački HAŠK, koji je pobijedio rezultatom 1 : 0. Osim nogometnih igrališta, na Sušaku i u Rijeci grade se tereni za tenis. Unatoč činjenici da je grad bio podijeljen na dva dijela te da se u sport i u sportske objekte ulagalo kao u nacionalni promidžbeni projekt, sportske veze između Sušaka i Rijeke bile su vrlo čvrste. Igrači nisu priznavali granicu na Rječini te su mnogi ugledni sušački nogometaši nastupali u klubovima iz zapadnoga dijela grada.

Nedugo nakon aneksije među riječkim sportskim djelatnicima javila se ideja o stvaranju jedne jake momčadi koja bi se ravnopravno nosila s vodećim klubovima toga vremena. Fuzijom dvaju vodećih gradskih klubova, *Olympije* i *Glorije*, u rujnu 1926. osnovan je *Sportski savez Fiumana (Unione Sportiva Fiumana)*, koji je

⁴⁵ Osim sportskog rivalstva suparništvo između graničnih gradova odvijalo se i na urbanističkom planu, što je došlo do izražaja prilikom gradnje dvaju velebnih zdanja – Hrvatskoga kulturnoga doma i riječkoga nebodera. Još 1913. planirana je izgradnja Hrvatskoga kulturnoga doma na Sušaku u čijem je sklopu zamišljen i neboder, no Prvi svjetski rat i talijanska okupacija Rijeke poremetili su te planove. Nakon povlačenja okupacijskih trupa sa Sušaka pokrenuta je akcija za gradnju Narodnoga doma, ali se početak gradnje otegaio sve do 1937. godine. Za lokaciju riječkoga nebodera odabran je Korzo. U pripremi lociranja i projektiranju tih zgrada zaživjelo je slično rivalstvo koje se odvijalo desetljeće ranije prilikom izgradnje dvaju stadiona, na Kantridi i Krimeji. Gradnja dvaju nebodera s različitih strana Rječine nije bila tek urbanistička ekspanzija gradskoga prostora već prije svega natjecanje u međusobnoj nadmoći susjednih država. „Kroz njih su progovarali režimi koji su ih odlučili graditi. Ako je arhitektura oduvijek uključivala političku sastavnicu, jer je govorila o moći i ukusu investitora, bio to pojedinac ili država, u slučaju riječko-sušačkih parnjaka arhitektura je bila politički iskaz par excellence.“ (Velid Đekić, *Volite li Rijeku*, VBZ, Zagreb, 2006., str. 79.) Sušačani su bili ponosni na projekt kojim je zamišljen najveći neboder u Kraljevini Jugoslaviji. No velebno će zdanje biti dovršeno tek 1947. godine. Riječki je neboder imao 14 katova, a njegova je gradnja dovršena u veljači 1942. godine. („Hrvatski kulturni dom grada Sušaka sagradit će domaći graditelji“, *Primorske novine*, Sušak, 20.2.1937., str. 2.)

⁴⁶ Monografija *Pola stoljeća „Orijenta“, 1919.-1969.*, Rijeka, 1970.

objedinio najbolje igrače dviju momčadi, prije svih braću Varglien i braću Milinovich. Kantrida postaje *Fiumanin* stadion, a prvi predsjednik novoosnovanoga kluba bio je Pietro Pasquali. Predratni susreti *Orijenta* i *Fiumane* bili su obilježeni snažnim nacionalnim nabojem. Za *crvene* s Krimeje tada su nastupali Vončina, Brozičević, Dobrijević i drugi, dok je *Fiumana* u svojim redovima imala asove poput Frogлие, Loika te braće Milinovich i Varglien.⁴⁷ U talijanskome prvenstvu 1927./'28. *Fiumana* igra u drugoj ligi (*Prima Divisione*), da bi već sljedeću sezonu 1928./'29. uspjela ući u prvu ligu (*Serie A*), a kako je tadašnja prva liga bila podijeljena u dvije skupine, Riječani su se našli u B-skupini, koja je obuhvaćala šesnaest klubova. Na terenu stadiona koji je primao 6.000 gledatelja nastupali su klasni nogometaši, poput Combija, Caligarisa i Vojaka iz *Juventusa*, Molinisa iz *Lazia* te Contija i Meazze iz *Ambrosiane* (današnji *Inter*). Ponajboljim europskim igračima *Fiumana* je suprotstavila svoje najbolje adute – braću Varglien i Marcela Mihaliča.⁴⁸ No najbolji igrači *Fiumane* ubrzo prelaze u vodeće talijanske klubove. Najupečatljivija utakmica na Kantridi bila je susret Riječana s tadašnjim prvakom, momčadi *Bologne*. Utakmica je ostala zapamćena po skandaloznom suđenju milanskog suca Ferra, koji je *Fiumani* poništio čak tri zgoditka te isključio Riječanina Frogliu, strijelca jednoga zgoditka. Susret je prekinut u 50. minuti pri rezultatu 1 : 0 u korist *Bologne* (naknadno je utakmica registrirana rezultatom 2 : 0). Bijesni gledatelji prijetili su glavnom arbitru te je Ferro po završetku utakmice čamcem prebačen u Opatiju.⁴⁹

Krajem 20-ih godina razvidna je gospodarska stagnacija Rijeke i ekonomski uspon Sušaka – dva susjedna grada postaju konkurentna u trgovini i obrtu. U sjeni političkih zbivanja odvija se i sportski život dviju cjelina jednoga grada koji ni 30-ih godina nije oslobođen političke konotacije: u Rijeci usmjeren kultu borbe i veličanju tjelesne spremne, dok se na sušačkoj strani intenzivno razvija u duhu antifašističkog osjećaja i slavenstva. Budući da se kriza međuraća nadvila nad Kvarner, posjetitelji pohode Kantridu kako bi u nogometnim predstavama našli barem malo utjehe.⁵⁰ Drugoligaški susret sa *Spalom* iz Ferrare u siječnju 1932. go-

⁴⁷ Marinko Lazzarich: „Gradski derbi“, u: *Sušačka revija*, br. 57, Rijeka, 2007., str. 107.

⁴⁸ Zanimljiv događaj zbio se uoči gostovanja milanske *Ambrosiane* (današnji *Inter*) 18. studenoga 1928. Domaćini su darovali gostima bistu pjesnika D'Annunzija, ali su unatoč gostoljubivosti Riječana igrači u plavo-crnim dresovima predvođeni legendarnim Meazzom izvojevali pobjedu rezultatom 2 : 1.

⁴⁹ Luca. Dibenedetto, *El balon fiuman: quando su la tore era l'aquila*, 2004.

⁵⁰ Zanimljivo je svjedočanstvo o životu u Rijeci 30-ih godina prošloga stoljeća ponudio poznati riječki kirurg Erik Vio u svojoj knjizi *Stranputice slobode*. Studirajući medicinu u Rimu, na čestim proputovanjima zapaža neugodne promjene u rodnome gradu otkrivajući se kao lucidni promatrač minulih zbivanja: „...Nakon priključenja Italiji naša je luka ne imajući zaleđa snaž-

dine prati 4.000 gledatelja, a Riječani slave minimalnim rezultatom 1 : 0. Zgoditak je postigao ponajbolji igrač 30-ih godina, Natale Froglija.⁵¹

Kako bi riječki nogometaši u sklopu Kraljevine Italije mogli nastupiti u nacionalnome prvenstvu, valjalo je dodatno urediti igralište na Kantridi (*Circolo Rionale Borgomarina*) i prateće objekte. Prema fašističkoj ideologiji, sport je imao važnu društvenu ulogu: „u skladu s takvim razmišljanjem novo sportsko (nogometno) igralište u *Borgomarini* u Rijeci nije se gradilo samo za 22 nogometaša, već se njegova realizacija trebala u simboličnom smislu pridružiti predstavljanju zdrave talijanske mladeži u cjelini, u fizičkom i moralnom smislu.“⁵² Riječki su se arhitekti 20-ih godina školovali na talijanskim i mađarskim sveučilištima, a kako se 30-ih godina politička situacija dijelom stabilizirala, dobili su priliku za projektiranje raznih objekata i gradskih naselja u raznim dijelovima Rijeke. Gradska uprava (*Comune di Fiume*) za projektiranje sportskoga zdanja u zapadnome dijelu grada odlučila je pokloniti povjerenje arhitektu Enei Peruginiju.⁵³ Perugini je kao padovanski student bio nezaobilazni sudionik riječke moderne⁵⁴, veoma aktivan u političkom životu, te je 1935. godine obnašao dužnost potpredsjednika riječke općine, stoga je njegov izbor za projektanta sportskog igrališta na Kantridi bio sasvim logičan.⁵⁵ Nakon postupnog uređenja stadion poprima obrise pravog sport-

no nazadovala, a činjenica da je linija do Ancone i dalje postojala, bila je jednom od bezizglednih mjera Vlade kako bi se zadržao privid trgovine koje nije bilo. Stoga nam se činilo kao da su pomorske vožnje upriličene radi nas, osjećaj koji se još više pojačavao kada bi noću čitav jedan vlak čekao u luci samo na nas i potom se odvezio natrag do kolodvora gdje su ulazili drugi putnici. Bilo je u tom putovanju nečeg bajkovitog, onostranog, a galebi koji su nas pratili podsjećali su na krilate prilike nad smrtnikom.“ (E. Vio, *Stranputice slobode*, HLZ, Rijeka, 1997., str. 34, prev. A. Muzur).

⁵¹ U devet sezona s dvjestotinjak nastupa u dresu *Fiumane* Natale Andrea Froglija (1906. – 1973.) drugi je igrač po broju utakmica u povijesti kluba, a sa 73 postignuta pogotka drugi klupski strijelac, uz bok Rudija Volka (90 golova). U najjačoj talijanskoj ligi – *Divisione Nazionale (Serie A)* odigrao je 23 utakmice postigavši dva zgoditka. Dijete Staroga grada koji je nogometnu abecedu učio na Školjiću ulazi u red najdarovitijih nogometaša poteklih iz grada na Rječini. (M. Lazzarich, *Kantrida bijelih snova*, Adamić, Rijeka, 2008.)

⁵² Julija Lozzi Barković: „Izgradnja igrališta 1936. godine“, u: *100 godina Stadiona Kantrida*, str. 126.

⁵³ *Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845. - 1900.*, Moderna galerija Rijeka, 26.7. – 28.10.2001., katalog izložbe, Daina Glavočić i dr., Rijeka, 2001. Enea Perugini rođen u Voloskom 1903. godine, doktorirao je civilno građevinarstvo u Padovi 1927. godine. Neko je vrijeme bio zaposlen u tvrtki *Impresa Perugini* u Opatiji, a do kraja Drugoga svjetskog rata radio je kao tehnički savjetnik u Riječkoj banci. Ugledni je arhitekt projektirao više zgrada: Društveni dom na Kantridi, zgradu Upravne palače riječke Rafinerije nafte, Tržnicu na Belvederu, Društveni dom na Kozali, a njegovi su se projekti odlikovali racionalnim rješenjima. (Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, 4. izdanje, Adamić, Rijeka, 2007., str. 409.)

⁵⁴ Jasna Rotim Malvić, „Moderna arhitektura Rijeke između dva rata“, u: *Rijeka u stoljeću velikih promjena*, str. 195.

⁵⁵ *Il complesso degli impianti*, La Vedetta, god. XVII, Fiume, 16.3.1940., str. 2.

skog zdanja, a s godinama se mijenja i naziv objekta.⁵⁶ „Sadašnji obrisi stadiona nastaju sredinom tridesetih godina kada je on temeljito preuređen. Na zapadnoj strani, bliže moru, izgrađena je moderna betonska natkrivena tribina (danas središnji dio velike zapadne tribine), a lijevo i desno od nje male tribine. Istodobno temeljito je preuređeno igralište, ugrađena drenaža te pristupi s istočne i zapadne strane. Preuređena je i kružna šljunčana staza – trkalište, te postavljena mrežasta ograda.“⁵⁷ Ispod glavne tribine smjestile su se svlačionice s tuševima za igrače, liječnička ordinacija i prostrani bar.⁵⁸ Šljunčana je staza služila za utrke biciklista i motociklista. U razdoblju 1931. – 1933. godine na toj je stazi održano motociklističko prvenstvo Kraljevine u specifičnoj kategoriji spidveja, tzv. utrci *dirt-track*.⁵⁹ Na igralištu je iza istočnih vrata postavljeno košarkaško igralište, a stadion je svečano otvoren 1935. godine prigodnim susretom između US *Fiumane* i AS *Rome*, prilikom kojeg su gosti slavili rezultatom 4 : 0. Nerijetko su uoči nogometnih susreta i tijekom poluvremena organizirane košarkaške utakmice sa svrhom propagiranja toga popularnog sporta. Kapacitet gledališta povećan je na 8.000 mjesta, a korigirane su i dimenzije sportskog terena: 110 x 69 m. Izgled stadiona neće se mijenjati sljedećih dvadeset godina.

⁵⁶ O izgledu igrališta na Kantridi svjedoče mnogobrojne slike i razglednice iz tog i nešto kasnijeg doba. Na njima se vidi kako se s vremenom i naziv stadiona mijenja (ovisno o gradskoj upravi): nakon otvaranja 1913. godine (za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije) pod nazivom *Igralište Hrvatskog sportskog kluba Victoria*, naziv stadiona 20-ih godina mijenja se u *Stadio comunale*, zatim *Campo Borgomarina* (po tadašnjem nazivu ulice iznad igrališta), *Campo Unione Sportiva Fiumana* (Kraljevina Italija) i *Stadio Comunale del Littorio* (Gradski liktorski stadion, prema fašističkoj terminologiji) te *Gradski stadion Kantrida* (SFRJ i Republika Hrvatska). Nekada je granica Austrije (Kantrida) i Ugarske (Fiume) bila na današnjem zapadnom ulazu u Brodogradilište *Treći maj*. Kao zanimljivost možemo navesti da se u Mađarskoj tada vozilo lijevom stranom ulice, pa se upravo na Kantridi prelazilo u desni trak.

⁵⁷ Ivo Paškvan: „Stijene stare 'kave' riječke radosti“, u knjizi *Pola stoljeća Kvarnerske rivijere, 1953.-2002.*, Rijeka, 2002., str. 85.

⁵⁸ Igralište je bilo opremljeno modernim hidrosustavom, a rekonstrukciju objekta vrijednu milijun lira izvelo je poduzeće *Mareschi*. Projektanti su uspješno prilagodili graditeljske zahvate zadanom prostornom kontekstu. (Više o tome: J. Lozzi Barković: „Izgradnja igrališta 1936. godine“, 2013., str. 126-129.)

⁵⁹ Na stranicama tršćanskoga spidvejskog kluba postoji podatak da je prva utrka u Italiji, pod nazivom *1.a Corsa su pista di cenere (Utrka na stazi pepela)* održana u Rijeci 26. prosinca 1931. na gradskom stadionu Borgomarina Kvarner, pod pokroviteljstvom Talijanske motociklističke federacije FMI. Dana 10. travnja 1932. riječki Moto club *Fiume* organizirao je spidvejsku utrku, kada je slavio Mateo Marceglio (Mate Marčelja) iz Matulja, koji je redovito bio među najboljim spidvejašima. Marčelja je trijumfirao i sljedeće godine pobijedivši brojne motocikliste iz Pule, Udina, Trsta i Rijeke. (http://www.motoclubtrieste.com/shed_a_storica.htm, preuzeto 19. IX. 2013.)

U gradu je 1936. otvoren još jedan stadion, Sportski centar *Casa del Balila* na Belvederu.⁶⁰ Na reakciju sušačke strane nije trebalo dugo čekati: 1938. godine Građevni ured *Sušak* završio je s gradnjom središnje tribine gradskoga stadiona na Krimeji. Krajem 30-ih godina, u praskozorje drugoga rata, nogometni je klub *Orijent* od integralno hrvatskog društva počeo poprimati konture istaknutoga radničkog kolektiva. „Pandan Casi del Balila na Belvederu u Rijeci je i Sokolski dom na Trsatu projektanta Borena Emilija iz 1937. godine. Taj izuzetno moderan sportski objekt srušen je 1945. godine.“⁶¹ Građani dvaju razdvojenih dijelova grada uz Rječinu politički su se grupirali u najvažnijim strankama toga vremena: autonomaškoj (Rijeka) i narodnjačkoj (Sušak). Valja pripomenuti da od 1936. godine na Sušaku jača socijalistički pokret.

Rekonstrukcijom stadiona na Kantridi predviđena je i dogradnja četverostaznoga trkališta s lešnatom podlogom, pa su sportski djelatnici u gradu 1937. godine inicirali osnivanje atletskoga kluba pod imenom *Gruppo Atletico del Carnaro*. Trener riječkim sportašima postaje talijanski reprezentativac i prvak u bacanju kugle Lauro Bononcini iz Bologne.

Ni u trećoj ligi ne jenjava interes domaćih gledatelja za nogomet: u derbiju prvenstva serije C (*Girone A*) u ožujku 1939. Kantridu pohodi budući prvak *Udinese* (Udine), Riječani predstavljaju respektabilnu momčad s internacionalcima Mihalichem, Volkom i Loikom.⁶²

⁶⁰ Zanimljiva je povijest izgradnje nekadašnje Case del Balilla. Sportski dom i igralište ONB-a (*Opere nazionale Balilla*) u Omladinskoj 8 (nekadašnja Via Amerigo Vespucci) bilo je vrijedno djelo riječke moderne, zanimljiva rješenja i originalne izvedbe. Zgrade s oznakom ONB u ono su vrijeme bile najmodernije jer je ONB, kao naručitelj, angažirao mlade arhitekthe slobodne profesije i novih idejnih rješenja. Zdanje su projektirali arhitekti Francesco Mansutti i Gino Miozzo iz Padove 1933. godine, koji su sličan centar projektirali i u Zadru, a stadion je građen 1933. – 1936. godine. Ravne monumentalne plohe vizionarskoga projekta bile su karakteristične za tadašnje graditeljstvo u Kraljevini Italiji. Razvoj riječke arhitekture u tom razdoblju ne prati svjetske trendove već je obilježen modernom, tzv. fašističkom arhitekturom. Zbog političkih razloga, arhitektura se secesije npr. u Rijeci nije razvila u *art decor* jer je fašizam diktirao trendove u graditeljstvu. Takvo stanje potrajalo je do kraja rata, kada se u novoj državi, opet po političkom ključu, urbanost usmjeruje ukusu radnoga čovjeka – arhitekturi socijalističkoga realizma. No prvotno je zdanje Case Balila doživjelo brojne promjene i s vremenom je *Partizanovo* igralište sustavno devastirano, čime je zauvijek izgubljen prvotan izgled te zanimljive građevine.

⁶¹ Theodor de Canziani Jakšić, *Riječki sportski počeci*, u: Ljetopis Medicinske škole u Rijeci, sv. 8, Rijeka, 2001., str. 3.

⁶² Marcello Mihalich (1907. – 1996.) nekoliko je godina bio prvi golgeter kluba, poznat po prekrasnim zgodicama glavom. Nastupao je i za *Ambrosianu* i *Juventus*. Mihalich je i prvi riječki igrač koji je zaigrao za reprezentaciju Italije nastupajući uz velikane kao što su Orsi i Meazza. Rodolfo Volk (1906. – 1983.) bio je rasni centarfor *Glorie* i prvi strijelac *Fiumane*, što mu je omogućilo prijelaz u prvoligašku *Romu*, u kojoj je postao treći strijelac kluba svih vremena. Ezio

Politika se odražavala i u sportu – u sezoni 1939./1940. riječki su nogometaši u seriji C započinjali svoje susrete karakterističkim fašističkim pozdravom. Nacionalni prijepori u podijeljenom će gradu biti dodatno zaoštreni početkom rata. Sušak je doživio novu talijansku okupaciju slijedom sporazuma između Pavelića i Mussolinija u travnju 1941. godine. Talijanske su trupe 11. travnja 1941. prešle preko dotadašnje državne granice na Rječini na teritorij Sušaka okupiravši grad bez ikakvog otpora.

Ni kada je Drugi svjetski rat uzeo maha, u gradu nisu smanjene sportske aktivnosti. U svibnju 1941. godine tribine stadiona Borgomarina dupkom su ispunjene – kada u šesnaestini završnice Kupa dolazi u goste *Genova 1893*, tisak bilježi posjet 6.200 gledatelja. *Fiumana* pobjedom 2 : 1 bilježi povijesni uspjeh plasiravši se kao trećeligaš u osminu završnice, gdje će je zaustaviti *Spezia*. Početkom rata u Rijeci je osnovana još jedna nogometna momčad – *Magazzini Generali*, a u njoj su nastupali i brojni Sušačani: Gardassanich, Brazzoduro, braća Bruno i Jordan Fossier, Ljubačev, Mrzljak, Smojver i Vakanjac. Tadašnja je Rijeka imala oko 50.000 stanovnika. Iako su ratna zbivanja onemogućavala sportske aktivnosti, i tijekom 1944. godine na stadionu su organizirani zanimljivi susreti: posljednja službena nogometna utakmica odigrana je na Kantridi 11. siječnja 1944., kada su nastupile kombinirane momčadi *Fiumane* i *Elletre*. No, u srpnju iste godine nogomet na kratko ustupa mjesto boksu: najpoznatiji riječki boksač Ulderico Sergo⁶³ ukrstio je rukavice s Antoniom Morabitom boreći se u bantam kategoriji za naslov državnoga prvaka. Pred razdraganim mnoštvom ljubimac publike uspio je ostvariti pobjedu. Iako su atletske aktivnosti prekinute tijekom rata, u listopadu 1944. održano je Prvenstvo Kvarnera na kojem je nastupilo 220 natjecatelja.⁶⁴ Osim Rijeke bombardiran je bio i Sušak. Pri povlačenju 1945. godine Nijemci su uništavali industrijske objekte, te su porušeni svi mostovi na Rječini.

Loik (1919. – 1949.) već je sa šesnaest godina zaigrao u prvenstvu Serije C. U sljedećoj je sezoni nezamjenjivi igrač čija darovitost i zrelost nastupa privlačiti zanimanje talijanskih stručnjaka. U osamnaestoj je godini već bio kompletan igrač te je iz treće lige bez poteškoća uskočio u prvotligaški *Milan*, a zatim u *Torino*, s kojim je osvojio pet naslova državnog prvaka. Devet je puta nastupio za reprezentaciju Italije, po čemu je rekorder među riječkim nogometašima. Loik je stradao u strašnoj zrakoplovnoj nesreći 1949. godine, kada je na brdu Superga poginula cijela trofejna momčad iz Torina.

⁶³ Sergo ulazi u red najpoznatijih riječkih sportaša jer je osvojio zlatnu medalju na Olimpijskim igrama u Berlinu 1936. godine, u bantam kategoriji. Tada je u završnici slavio nad američkim boksačem Jackom Wilsonom. Početkom rata okušao se i u profesionalnom boksu, ali nije bio ni približno uspješan kao u periodu amaterskog boksanja.

⁶⁴ *Pod hridima Kantride, 1937. – 2007.*, ur. T. Kraljić, Adamić, Rijeka, 2007., str. 43.

Razdoblje SFR Jugoslavije 1945. – 1991.

Još 1921. godine u gradu je osnovana Komunistička partija Rijeke koja je sa stotinjak pristaša bila jedna od najmanjih članica Treće internacionale, tako da je tijekom Drugoga svjetskog rata s obje strane Rječine bio organiziran jak ilegalan pokret. Završetkom rata dolazi do promjene istočne granice Italije. Nastankom nove države u oslobođenoj Rijeci vlast preuzima Gradski NOO, koji je inicirao uklanjanje graničnoga zida na Mrtvom kanalu, no prijelaz preko mosta i dalje je bio moguć samo s propusnicama jer nije bila riješena državno-pravna pripadnost grada. Gradska je administracija ostala u riječkim rukama i most više nije razdvajao grad. No konačno je odlukom Pariške konferencije dotadašnja Rijeka pripala FNR Jugoslaviji, a time njezinoj federalnoj jedinici Hrvatskoj. Zakonom o administrativno-teritorijalnoj podjeli donesenom 28. veljače 1948. Sušak i Rijeka postaju jedinstven grad pod imenom Rijeka.⁶⁵ Simboličan čin ujedinjenja bio je obilježen i sportskom manifestacijom – nogometnim susretom između Komande garnizona Rijeka i Komande garnizona grada Sušaka. Osim obnavljanja porušeni objekata nova vlast različitim manifestacijama nastoji ojačati kulturni i sportski život građana. S tim u skladu organiziraju se humanitarni sportski susreti u korist ratne siročadi, a kao poseban kuriozitet možemo navesti da je u Rijeci tada odigrana prva utakmica ženskoga nogometa u Jugoslaviji.⁶⁶ Tadašnji je grad na Rječini sa širom okolicom imao 92.000 stanovnika.⁶⁷

U poslijeratnome razdoblju iščezavaju brojni oblici mađarskog i talijanskog utjecaja. Zbivanja u poraću i socijalistička preobrazba grada odražavaju se na život njezinih žitelja. „Nove vlasti ne pokazuju osjetljivost za sudbinu riječkih

⁶⁵ Na prvim poslijeratnim izborima za Gradski narodni odbor Rijeka – Sušak, koji su održani 1. veljače 1948., Prezidijum Sabora NRH ne koristi se više nazivom Rijeka – Sušak te ističe gospodarsko značenje ujedinjenja za Hrvatsku i FNRJ u smislu razvitka ujedinjenog Sušaka i Rijeke. Prvo redovito zasjedanje novoizabranog GNO-a Rijeke održano je 12. veljače 1948. u riječkoj Gradskoj vijećnici. Zasjedanje je otvorio najstariji odbornik Mario Vio, ing., a na čelu radnoga predsjedništva bio je dr. Anton Švalba. Poslovnik Odbora pročitana je na hrvatskom i talijanskom jeziku te je jednoglasno prihvaćen. Predložena je lista za izbor članova Izvršnog odbora za čijeg je predsjednika izabran Petar Klausberger, dok su potpredsjednici bili Franjo Kordić i dr. Zdravko Kučić. Donošenjem odluke o ujedinjenju i provođenjem izbora za jedinstveni GNO Rijeke prestala je postojati gradska općina, odnosno grad Sušak kao zasebna upravna jedinica, iako je kao III. rajon u sastavu gradske općine Rijeka nastavila postojati sve do 1962. Nakon toga rasformiran je i taj ostatak zasebnosti, pa sve do danas ne postoji nikakva teritorijalna jedinica pod tim nazivom. (Ž. Bartulović, *Sušak 1919-1947; Državnopravni položaj grada*, Adamić, Posebno izdanje Državnog arhiva u Rijeci, Rijeka, 2004.)

⁶⁶ *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 442.

⁶⁷ Isto, str. 405.

Talijana i ne žale previše zbog njihova masovna odlaska.⁶⁸ Među bjeguncima su bili i Hrvati koji su za sobom ostavljali vlastitu imovinu, stanove i kuće.⁶⁹ Rijeka iz temelja mijenja svoju demografsku strukturu s obzirom na to da tridesetak tisuća pripadnika većinskoga talijanskog dijela stanovništva napušta grad na Kvarneru. Riječki Talijani moraju se nacionalno opredijeliti, a u slučaju neprihvatanja jugoslavenskoga državljanstva, bili su primorani napustiti zemlju.

Tijekom rata Stadion Kantrida prilično je devastiran te se 1945. obnavlja od ratnih razaranja. Radnim akcijama nakon oslobođenja zemlje obnavlja se za korištenje riječkih sportskih društava. Treći povijesni gost, nakon *Građanskog* i *Rome*, na otvorenju obnovljenog zdanja 8. srpnja 1945. bio je zagrebački *Dinamo*, s reprezentativcima Cimermančićem, Kacijanom i Wölflom: riječka reprezentacija uspjela je svladati novoosnovani klub pobijedivši rezultatom 4 : 2.⁷⁰ Obnova grada i riječkoga gospodarstva od ratnih razaranja trajala je čitavo desetljeće. Ubrzo će rast produktivnosti riječkoga gospodarstva postati najviši u čitavoj zemlji iznoseći 35,6%.⁷¹

U prvom nacionalnom poslijeratnom prvenstvu na Kantridi će zaigrati *Kvarner*, prethodnik NK *Rijeka*. Naime, u srpnju 1946. Gradski fiskulturni odbor Rijeke osniva *Sportsko društvo Kvarner / SS Quarnero*. Početkom 1947. godine klub postaje fiskulturno društvo s više sekcija. Sušački *Orijent* nije obnovljen odmah nakon rata. Najprije je na Sušaku krajem 1945. godine utemeljeno Fiskulturno društvo *Jedinstvo* koje je u svom sastavu imalo i nogometnu sekciju. Nju su činili igrači predratnih sušačkih klubova – *Orijenta*, *Slavije*, *Jele*, *Viktorije* i *Triglava*. Već od prvih dana oslobođenja fluktuacija igrača među dvama klubovima bila je sasvim normalna pojava.⁷² SD *Kvarner* trebao je postati simbol ujedinjenja dvaju razdijeljenih dijelova grada. U prvoj garnituri novoosnovanoga poslijeratnoga *Kvarnera* zaigralo je čak osmero nekadašnjih igrača *Fiumane*.⁷³ U upravi kluba vodeća su mjesta bila rezervirana za vodeće političke dužnosnike u gradu: potpredsjednik kluba Giovanni Cucera bio je aktivist Okružnog narodnog odbora, Petar Klausberger bio je na čelu Gradskog NOO-a i gradonačelnik Rijeke u razdoblju 1947.

⁶⁸ Ervin Dubrović: „Francesco Drenig“, u: *Sušačka revija*, br. 84, Rijeka, 2013., str. 65.

⁶⁹ G. Moravček: *Rijeka – između mita i povijesti*, n. dj., str. 180.

⁷⁰ Na prvom nogometnom prvenstvu tadašnjeg Primorsko-goranskog okruga 1946. godine nastupili su sljedeći klubovi: *Jedinstvo* (Sušak), *Naprijed* (Hreljin), *Crikvenica*, *Omladinac* (Senj) i *Plavi Jadran* (Pag). U završnici je *Jedinstvo* nadigralo *Naprijed* te se plasiralo na prvo poslijeratno nogometno prvenstvo Hrvatske.

⁷¹ *Povijest Rijeke*, 1988., str. 419.

⁷² Marinko Lazzarich: „Nogometni Sušak“, u: *Sušačka revija*, br. 82./83., Rijeka, 2013., str. 107.

⁷³ Marinko Lazzarich, *Kantrida bijelih snova*, Adamić, Rijeka, 2008.

– 1952. godine. Od osnutka kluba do danas na čelu *Kvarnera / Rijeke* izmijenilo se tridesetak predsjednika klupske uprave.⁷⁴

Riječka luka i brodogradilište 1947. godine još se uvijek obnavljaju nakon ratnih razaranja, ali zanos omladine dolazi do izražaja u svibnju prilikom *Sleta Istre i Kvarnera*, masovne fiskulturne manifestacije održane na stadionu Kantrida. Sportsko borilište s vremenom će postupno mijenjati svoj izgled. Na Kantridi je NK *Kvarner* odigrao sve utakmice Prve savezne lige u prvenstvu FNR Jugoslavije, no kako je u prosincu 1946. godine otvoreno obnovljeno Omladinsko igralište (*Campo Celini*), *Kvarner* se seli u središte grada, gdje će odigrati sve utakmice do 1955. godine.⁷⁵ „Zvuči neobično, ali u to vrijeme, krajem četrdesetih godina igralište na Kantridi je neko vrijeme služilo i kao parkiralište kamiona i odlagalište raznoraznog materijala, da bi polovinom pedesetih godina prošloga stoljeća opet započelo sustavnije uređenje terena i pomoćnih objekata. Sportsko borilište s vremenom će mijenjati svoj izgled, tako će se 1948. godine pokušati s potrvljenjem zemljane podloge što neće dati željene rezultate pa će otvaranje obnovljenoga zdanja pričekati bolja vremena.“⁷⁶ Prigodno otvorenje obnovljenoga stadiona pro-

⁷⁴ U skupu uspješnih i manje uspješnih sportskih pregalaca mnogi su svojim predanim radom ostavili zamjetan trag u klupskoj povijesti. Doajen riječkog nogometa Milan Blažević (1908. – 2002.) proveo je u svijetu nogometa gotovo osam desetljeća, a našao se na čelnoj funkciji predsjednika kluba 1958. godine. Nekadašnji igrač sušačkoga *Orijenta* obnašao je u periodu između 1939. i 1941. godine funkciju predsjednika Nogometnog podsaveza Sušak, a u poslijeratnom razdoblju, od 1948. godine, Blažević aktivno djeluje u *Kvarneru*, istovremeno obavljajući poslove predsjednika Nogometnog podsaveza Rijeka. Jedan je od osnivača omladinskog turnira Kvarnerska rivijera i predsjednik organizacijskog odbora. Osim što je proglašen počasnim predsjednikom Nogometnoga kluba *Rijeka*, Blažević je 1985. godine postao dobitnikom Trofeja podmlatka HNS-a. Kada je polovinom 60-ih godina NK *Rijeka* nakon jedanaest godina izborio prvoligašku vizu, na čelu uprave bio je Milo Doričić (1921. – 1993.), uspješni gospodarstvenik i direktor Građevinskog poduzeća *Jadran*, koji se dobro snalazio u svijetu sporta pokazujući naglašene menadžerske sposobnosti. U mandatu Rabljanina Ljube Španjola (1933.) NK *Rijeka* 70-ih je godina stasao u jedan od najorganiziranijih jugoslavenskih klubova. Mudro balansirajući u društvenim odnosima socijalističkoga samoupravljanja, osnažio je klupsku ekonomsku strukturu, pa se klub ravnopravno uključio u tržišnu utakmicu s mnogo većim sportskim sredinama. Španjol je 1974. godine dobio priznanje UEFA-e za uspješnu organizaciju Turnira nacija. Teren je za njegova predsjednikovanja potrvljen, postavljeni su reflektori te je uređeno pomoćno igralište. Početkom novoga tisućljeća Robert Ježić (1955.) nametnuo se kao poduzetan gospodarstvenik stabiliziravši klub koji u njegovu mandatu dvaput osvaja hrvatski Kup, a sadašnji predsjednik HNK *Rijeka* Damir Mišković (1965.) uspio je sa svojim suradnicima revitalizirati posustalo sportsko društvo. Osim Milana Blaževića, HNK *Rijeka* inaugurirao je u počasnoga predsjednika i Hrvoja Šarinića.

⁷⁵ Na tom su stadionu postavljeni i reflektori, pa je 27. srpnja 1949. s početkom u 20 sati na Omladinskom igralištu odigrana prva noćna utakmica između *Kvarnera* i zagrebačke *Lokomotive* (3 : 3).

⁷⁶ Marinko Lazzarich: „Stadion Kantrida – prvih sto godina“, u: *100 godina Stadiona Kantrida*, Adamić, Rijeka, 2013., str. 36-99.

longirano je za 1. svibnja 1951. Dvije godine kasnije na Kantridi je odigran i prvi međunarodni omladinski turnir Kvarnerska rivijera. U međuvremenu je igralište služilo kao prostor raznovrsnim manifestacijama. Tako je 1948. godine na njemu održan slet pod nazivom *Jadransko more* na kojem je sudjelovala mladež iz svih krajeva tadašnje jugoslavenske države.

Već 1948. godine osnovan je prvi samostalni atletski klub u Rijeci pod nazivom Sportsko društvo *Rijeka* koje će godinu dana kasnije biti preimenovano u Sportsko društvo *Kvarner*. Kantrida će 1955. godine ugostiti atletičare u sklopu prvoga kola Hrvatske atletske lige.

U listopadu 1954. godine u Londonu je dogovoreno da Jugoslavija proširi svoju jurisdikciju na Zonu B, veći dio Istre, a Italija na Zonu A, oko Trsta, čime Rijeka definitivno postaje dijelom jugoslavenskoga, dakle hrvatskoga teritorija. S godinama nakon rata život se u gradu polako ali sigurno stabilizira u svim segmentima, a kako je morskim putem Rijeka povezana sa svim dijelovima Europe i svijeta, ni u socijalističkom okružju dodiri sa Zapadom nisu trajno prekinuti. To posebice dolazi do izražaja u kulturnom životu grada koji će se profilirati kao središte urbane glazbe.⁷⁷ Toga ljeta dolazi do velikih promjena u sportskom kolektivu zapadnoga dijela grada, pa *Kvarner* na izvanrednoj skupštini 3. lipnja mijenja ime u NK *Rijeka*.⁷⁸ Osim centralne tribine stadion je 1955. imao tek manje tribine s nekoliko redova i manjega kapaciteta iza svakoga gola, stoga nije mogao primiti veći broj znatiželjnika. U tom periodu nogometaši u bijelim dresovima neke utakmice odigravaju na Omladinskom igralištu da bi 1956. ponovno zaigrali na matičnom stadionu. Iste godine na Kantridi prvi put nastupa nacionalna selekcija, naime susrele su se studentske reprezentacije Jugoslavije i Francuske. Ulaskom *Rijeke* u Prvu saveznu ligu 1958. godine lešnati teren konačno dobiva travnatu podlogu. U rujnu 1962. godine uoči prvenstvene utakmice između *Rijeke* i *Hajduka* urušilo se stijenje na sjevernoj tribini. Budući da su tribine stadiona bile dobro

⁷⁷ Polovinom 50-ih godina od Kantride do Martinšćice djelovalo je čak pedesetak plesnih prostora. Ujesen 1957. godine u središtu je grada otvoren disko-klub *Husar*, prvi takve vrste u tadašnjoj Jugoslaviji. „1958., kada bude pokrenut opatijski Festival zabavnih melodija, iz kristalne dvorane hotela Kvarner bit će učinjen prvi prijenos nekog festivala u tadašnjoj državi.“ (Velid Dekić, *Red! River! Rock!* Riječka rock scena šezdesetih, KUD Baklje, Rijeka, 2013., str. 25.)

⁷⁸ Tom je prilikom izmijenjen i klupski amblem: simbol NK *Rijeke* postaje slovo „R“ na grbu (umjesto dotadašnjeg slova „K“) koje je uklopljeno u sličicu morske obale i male petokrake zvijezde u gornjem lijevom dijelu grba. Kada početkom 70-ih riječki klub mijenja grb, uklanja petokraku. To je bilo moguće jer novi klupski simbol nije sadržavao šahovnicu. Naime klubovi koji su kao hrvatski simbol imali šahovnicu u grbu, morali su obvezno dodati i zvijezdu. To su učinili vodeći hrvatski klubovi: *Dinamo*, *Hajduk* i riječki *Orijent*, što se nije odnosilo na NK *Rijeka* jer je promijenjena slika na klupskom amblemu.

ispunjene (derbi je privukao više tisuća gledatelja), mlađi su se gledatelji uzverali po stijenama iznad središnjega dijela stadiona. Po kazivanju Vincenza Zadela, tadašnjeg igrača NK *Rijeka*, nakon što se odronio oveći kamen, nastala je panika na sjevernoj strani, gdje se stajalo. Zavladao je metež i naguravanje, navijači su u strahu pohrlili na travnjak, pri čemu su nastradali gledatelji uz samu ogradu. Pod pritiskom usplahirenoga mnoštva popustila je žičana ograda koja je dijelila igralište od gledališta, a uslijed panike ozlijeđeno je stotinjak ljudi. Stijene su potom pokrivenе zaštitnom mrežom, a nakon obilnijih padalina djelatnici službe sigurnosti obvezno pregledavaju stijenski pokos.

Rijeka polako postaje glavna luka bivše jugoslavenske države, tako da je u lučki akvatorij početkom 60-ih godina mjesečno uplovljavalo i do tisuću brodova iz svih dijelova svijeta.

Događaju se velike promjene i u sportskom životu grada: 1963. godine završena je gradnja zatvorenog bazena⁷⁹ te se nekoliko sportskih disciplina – košarka, odbojka, rukomet i atletika – udružuje pod zajedničkim imenom u Sportsko društvo *Kvarner*. U tom je razdoblju stadion doživio brojne promjene, tako su osim središnje tribine dograđena nova pomoćna stajališta na istočnoj i zapadnoj strani igrališta, a kako je na Kantridi svoje trajno sjedište zauzeo Atletski klub *Kvarner*, nastojalo se riješiti i pitanje atletskih borilišta. Crvenkastom je šljakom prekrivena čitava staza, a uz stazu su pridodane sprave za skok uvis i skok s motkom.

U svibnju 1966. godine na Kantridi je odigran 19. međunarodni turnir UEFA-e, na kojem je zabilježen iznimno dobar odaziv publike.⁸⁰ „Tim povodom cijeli dio gledališta za ‘stajanje’ biva stepenasto betoniran i pretvoren u sjedeće pozicije.“⁸¹ U studenome 1966. dogodila se nesreća na travnjaku Kantride – nakon što mu je pozlilo na jutarnjem treningu, legendarni je riječki reprezentativac Pero Radaković preminuo na putu prema bolnici.

⁷⁹ Godinama su plivači i vaterpolisti trenirali na gradskom kupalištu uz ušće Rječine, a 1963. Rijeka konačno dobiva dvadesetpetmetarski zatvoreni bazen na Školjiću. Gradnja bazena započela je još 1952. godine, no trebalo je čekati 11 godina da riječki plivači konačno dobiju svoj sportski dom.

⁸⁰ Na turniru su nastupile reprezentacije Italije, Čehoslovačke, Francuske i Engleske, a organizacijski odbor na čelu s predsjednikom Milanom Blaževićem pokazao se dobrim domaćinom. Osam godina kasnije uprava kluba još će jednom doživjeti priznanje krovne sportske organizacije: gradu Rijeci povjeren je organizacija finalnog turnira Kupa UEFA za amaterske nogometne reprezentacije. Tako su na Kantridi nastupile selekcije Španjolske, Njemačke, Nizozemske i Jugoslavije. Pod stijenama je 1976. gostovala reprezentacija Sovjetskog Saveza s legendarnim Olegom Blohinom.

⁸¹ E. Prodan, F. Burburan, Z. Moranjak: „Vječna Kantrida“, u: *100 godina Stadiona Kantrida*, str. 177.

U Rijeci je 1969. godine na stadionu održano pojedinačno prvenstvo Jugoslavije u atletici, prilično bitan događaj i važan argument u akciji prikupljanja financijskih sredstava za uređenje trkališne staze. Dvije godine kasnije privedeni su kraju radovi na polaganju nove podloge na atletskoj stazi – kvalitetnoga tartana. Atletska je staza svečano otvorena 1971. godine pred gotovo tri tisuće gledatelja prigodom organizacije Balkanskih igara.⁸²

Tadašnja riječka fizička kultura okuplja preko 29.000 aktivnih sportaša koji djeluju u sklopu 240 sportskih organizacija. Dobar ekonomski rast riječkoga gospodarstva 70-ih godina odražava se na socijalne i druge djelatnosti u gradu. Razdoblje je to izgradnje ključnih sportskih objekata na raznim gradskim lokacijama.⁸³ Brodogradilište 3. maj pokriva trećinu državne brodogradnje zapošljavajući rekordan broj od 7.000 radnika.

Početkom 70-ih događaju se brojne promjene u izgledu nogometnoga hrama. Budući da, zbog blizine mora, morska sol nagriza travnatu površinu, travnjak se 1970. obogaćuje mješavinom humograma s pijeskom. Godinu dana kasnije, po nacrtu *Rijeka-projekta*, započinje temeljita rekonstrukcija objekta: podižu se ogradni zidovi i dograđuju polukružne tribine za stajanje. Pet godina kasnije na središnjoj će se tribini dograditi svečane lože, preuredit će se svlačionice i obnoviti zelena površina nogometnoga terena. U rujnu iste godine bit će pušteni u rad novi reflektori, koji će pretvoriti noć u dan. Riječki gledatelji konačno su mogli uživati i u noćnim utakmicama: Kantrida je zasjala punim sjajem zahvaljujući 2.600 luksa, a spektakl su uveličali nogometaši *Rijeke* i *Dinama*. Pod novim osvjetljenjem ubrzo je srušen i rekord stadiona: kada su Riječani u prvenstvenom ogledu ugostili beogradsku *Crvenu zvezdu*, na tribinama se natisnulo dvadesetak tisuća posjetitelja.⁸⁴

⁸² *Pod hridima Kantride*, 1937. – 2007., ur. T. Kraljić, Adamić, Rijeka, 2007.

⁸³ Godine 1971. izgrađen je Sportsko-rekreacijski centar *Mlaka* s modernom kuglačkom dvoranom, manjom dvoranom za karate i otvorenim teniskim igralištem. SRC *Mlaka* koristi se i za rekreaciju. Te je godine započela gradnja otvorenog bazena na Kantridi, uglavnom iz sredstava javnih samodoprinosi, koja će biti dovršena 1972. godine. Kada je na Trsatu izgrađena Dvorana mladosti 1973. godine, također financirana iz sredstava samodoprinosi građana, mogla je primiti 4.000 posjetitelja. U njoj su osim odbojkaša svoje susrete odigrali košarkaši i rukometaši. Godinu dana kasnije na Kozali je izgrađena Dvorana *Dinko Lukarić* u kojoj su svoj prostor našli rukometaši i košarkaši. Iste je godine otvoreno Nogometno igralište *Podmurvice* s gledalištem koje je moglo primiti 4.000 gledatelja.

⁸⁴ Početkom 80-ih godina NK *Rijeka* doživljava međunarodnu afirmaciju: ulaskom u četvrtzavršnicu Kupa pobjednika kupova 1980. godine. Tako su se riječki nogometaši našli u društvu osam najuspješnijih europskih momčadi, pa poklonici nogometne igre hrle na stadion pod stijenama kako bi mogli vidjeti najbolje europske igrače. Uslijedio je ogled s velikim *Juventusom* (Torino), čiji je sastav činio okosnicu nacionalne vrste. Riječani će uživati u majstorijama

U razdoblju 1948. – 1981. godine vidljive su velike promjene u prostornoj i demografskoj strukturi grada: gospodarski je razvoj popraćen povećanom izgradnjom novih stambenih naselja na periferiji Rijeke i Sušaka, a broj stanovnika gotovo je utrostručen (prema popisu stanovništva općine), pa je Rijeka 1981. imala 193.044 stanovnika. U riječkoj je industriji 1981. godine zaposleno više od 22.000 radnika.⁸⁵

U povodu nastupa riječkih nogometaša u europskom Kupu UEFA, stadion je 1984. godine obnovljen: uređeni su prateći objekti, na središnjoj su tribini postavljene plastične stolice, dok je na zapadnom dijelu stadiona novi električni semafor dimenzija 10 x 2. Travnjak stadiona često su ugrožavale obilne padaline. Tako se 1986. zbila neugodna vremenska nepogoda – podzemne vode koje izviru oko stadiona prouzročile su velike probleme jer je u gradu palo stotinjak litara kiše na četvorni metar površine. Ipak, teren je nakon višednevnih radova uspješno saniran.

Razdoblje samostalne Republike Hrvatske

Krajem 80-ih godina, pred raspad SFR Jugoslavije, vlada sumorno ozračje i na sportskim borilištima. U krizi politizacije sporta Stadion Kantrida 1991. godini ostaje bez struje i vode, u trenutku kada je ratni sukob neizbježan. Tako u Borovu Naselju stradavaju hrvatski redarstvenici, što izaziva ogorčenje diljem zemlje. U Domovinskom ratu agresoru s istoka suprotstavili su se i stanovnici Rijeke. Posljedice se osjećaju: dok su u kolektivnim i pojedinačnim sportskim disciplinama Riječani bilježili lijepe uspjehe u bivšoj državi, nakon osamostaljenja dolazi do stagnacije rezultata.⁸⁶ Ekonomska je kriza ostavila traga i na

nogometnih virtuozu i 1984. godine: na travnjak Kantride istrčat će igrači *kraljevskoga kluba* iz Madrida. U raskošnom ambijentu i pod sjajem reflektora domaćini će nadigrati veliki *Real* ostvarivši dotad najveću pobjedu u klupskoj povijesti. (M. Lazzarich, *Kantrida bijelih snova*, Rijeka, 2008.)

Lijepi uspjehe nižu i plivači: 1979. godine vaterpolisti riječkog *Primorja* osvojili su Jugoslavenski kup. U godinama koje slijede *primorjaši* će se pokazati najtrofejnijim sportašima grada Rijeke. Osvajanjem Mediteranskoga kupa 1984. i 1997. godine, sudjelovanjem u završnici Europske lige 2004. i 2012. godine te pobjedom u domaćem Kup natjecanju 2013. godine *Primorje* će steći status jedne od najboljih europskih vaterpolskih momčadi. Iako su plivači zabilježili više međunarodnih nastupa, riječki su vaterpolisti kao članovi državnoga tima imali više uspjeha – čak jedanaest *primorjaša* okitilo se olimpijskim odličjima: Ivica Kurtini i Zdravko Kovačić (Helsinki, 1952.), Zoran Mustur (Moskva, 1980.), Damir Glavan i Igor Hinić (Atlanta, 1996.) srebrnim medaljama, a Zoran Roje (Los Angeles, 1984.) te Frano Vićan, Ivan Buljubašić, Petar Muslim, Samir Barać i Paulo Obradović (London, 2012.) zlatnim olimpijskim medaljama. (Jurica Gizdić, *Hrvatska i olimpijska odličja*, Alfa, Zagreb, 2013.)

⁸⁵ *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 422.

⁸⁶ Aktualni rezultati potvrđuju da su sportski uspjesi u gradu na Rječini sporadični, posebice

infrastrukturi sportskog objekta u zapadnome dijelu grada: kada je protiv *Osijeka* u zadnjem kolu prvenstva 1998./1999. srušen rekord stadiona, a na tribine se natisnulo gotovo 25.000 gledatelja, svima je postalo jasno da stadion ne odgovara duhu vremena i da ne ispunjava sigurnosne uvjete. Zbog toga je iste godine smanjen kapacitet gledališta na 10.500 sjedećih mjesta. Tribine su temeljito preuređene, sva su mjesta postala sjedeća s novim plastičnim stolicama u plavo-bijeloj boji. Nažalost, uklonjena su i dva simbola stadiona: kameni slavoluk na istočnom ulazu stadiona i priobalna *Vela grotla* s okolnim stablima. Nakon toga stadion je doživio manje preinake postavljanjem novih pregrada i pojačanom rasvjetom. Gledatelji su mogli pratiti nastupe svoje momčadi u boljim uvjetima, ali sportsko zdanje i dalje nije ispunjavalo uvjete po UEFA-inim normativima. Nedostatak pomoćnog igrališta konačno je nadomješten velikim radovima i nasipavanjem obale ispod središnje tribine stadiona. Grad Rijeka prilično ulaže u izgradnju sportskih objekata, a u Stadion Kantrida uložio je 13 milijuna kuna te je u rujnu 2005. svečano otvoreno preuređeno pomoćno igralište s umjetnom travom.⁸⁷

Tijekom ljetne stanke 2009. godine travnjak je dobio novi drenažni sustav, no krajem prosinca stadion je zbog vremenskih nepogoda doslovce potopljen. Zahvaljujući obilnim kišama, na božićno je jutro travnjak postao jezero dubine dvadesetak centimetara. Voda je prodrla i u svlačionice, gdje je izmjereno četrdesetak centimetara vode. Voda se slijevala prema parkiralištu i dalje prema moru. Čak se razmišljalo o proglašenju elementarne nepogode, no travnjak je naknadno uspješno saniran. Nakon nezgodnih vremenskih nepogoda zapadni je dio stadiona 2010. godine dobio novo ruho: igralište je preuređeno, dok je na predjelu nekadašnjega parkirališta otvorena nova atletska dvorana, prvo sportsko zdanje takve vrste u Republici Hrvatskoj.⁸⁸ Nakon završetka radova na adaptaciji pomoćno je igralište dobilo novu umjetnu travu.⁸⁹

izvan nacionalnih okvira. Mada su hrvatska ligaška natjecanja slabija u odnosu na jugoslavenska, u razdoblju pretvorbe gospodarstvenicima je mnogo teže financirati sportske kolektive u odnosu na nekadašnji sustav jer ulažu vlastita sredstva.

⁸⁷ Te 2005. godine počinje izgradnja kompleksa zatvorenih bazena na Kantridi, vrijedna oko 400 milijuna kuna. Osim pet bazena, kompleks sadrži toranj za skokove u vodu, teretanu i komercijalne objekte, a u njegovu su sklopu parkiralište, javni trg i plaža. Tri godine kasnije, u travnju 2008. godine, na Zametu je položen kamen temeljac za izgradnju nove dvorane koja će biti otvorena u rujnu 2009. godine pod nazivom Sportski centar *Zamet*. To je suvremeni javni kompleks u čijem se okružju nalazi knjižnica, komercijalni sadržaji, javni trg i garaža, koji predstavlja društveni, sportski i poslovni centar zapadnog dijela grada Rijeke.

⁸⁸ Atletska dvorana Kantrida namijenjena je atletičarima i organizaciji dvoranskih sportskih natjecanja u atletici. Parter dvorane prekriven je tartanom koji se proteže i cijelom dužinom spojnog mosta i vanjske terase iznad nogometnoga stadiona, dok se u sklopu dvorane nalazi umjetna penjačka stijena za slobodno penjanje (*climbing*).

⁸⁹ http://www.formula1-dictionary.net/rijeka_7.html, preuzeto 18.12.2013. Nakon završetka rado-

Recesija je posljednjih godina uzela svoj danak i u sportu. Smanjio se broj sponzora i potencijalnih ulagača u sport. Zbog skromnih rezultata riječkih nogometaša, tribine stadiona na službenim su susretima bile prazne, pa je uprava kluba tragala za najučinkovitijim modelom privatizacije kluba.⁹⁰ Konačno je u veljači 2012. godine između Grada Rijeke i talijanskog poduzetnika Gabrielea Volpija postignut sporazum kojim je Volpi, uloživši veća financijska sredstva u razvoj HNK *Rijeka*, postao većinski vlasnik toga riječkog kluba.⁹¹ Proces transformacije kluba odrazio se i na eksterijer stadiona – iznad zapadne tribine postavljen je multifunkcionalni moderni LED-semafor veličine 80 m² (dimenzije 12,5 x 6,5 m).

No budućnost Stadiona Kantrida ipak je neizvjesna – razvidno je da ne zadovoljava standarde i potrebe modernoga sportskoga zdanja. Prilazi su stadionu neprikladni, infrastruktura je objekta derutna, beton tribina dotrajao je, a komfor slab jer nema krova koji bi gledatelje zaštitio od padalina. Iako se radi o kulturnom objektu u gradu Rijeci, Stadion Kantrida u ovakvom obliku ne ispunjava uvjete za održavanje masovnih sportskih manifestacija.⁹² Ipak, očekuje se rješenje problema.

Zaključak

Urbani se prostor mora pomno istraživati jer se kroz njegovu prizmu može interpretirati prevrtljiva povijest i prošlost.⁹³ Predstavnici vlasti, koja se u Rijeci mijenjala kao na tekućoj traci, nisu uvijek prihvaćali spoznaju o neminovnosti zajedničkoga suživota kao bogatstvu različitosti koje oplemenjuje. Zbog toga je u Rijeci povijest u prošlom stoljeću ubirala svoj danak. Tako se i kroz mijene stadio-

va i provedenih testiranja igralište je dobilo *FIFA Recommended 2 Star certifikat*, koji u Hrvatskoj ima još jedino igralište reprezentacije u Rovinju.

⁹⁰ Tragalo se za određenim modelom preoblikovanja ustroja kluba u novonastalim ekonomskim odnosima. Sukladno postojećem Zakonom o sportu, Grad Rijeka zbog postojećih je dugovanja preuzeo većinsko vlasništvo nad klubom. Klub je neko vrijeme egzistirao kao udruga građana, ali se ni taj modus nije pokazao svrhovitim.

⁹¹ Ulaganje je izvršeno preko zaklade *Social Sport Foundation* koja promiče društvene i sportske aktivnosti, a njezino je sjedište u Nizozemskoj. Osnovao ju je holding *Orlean Invest* u većinskom vlasništvu talijanskoga milijunaša Gabrielea Volpija. HNK *Rijeka* postao je novi član fundacije koja je osnovana 1982. godine kao društvo za pružanje logističkih usluga unutar naftne industrije. Usp., I. Volarić, *Volpi pokrenuo novo doba riječkoga sporta*, Novi list, Rijeka, 18.2.2012., str. 2-3.

⁹² Postoji ideja da se stadion adaptira. Izmjenama GUP-a Grad Rijeka mogao bi izvršiti prenamjenu Kantride u nogometni stadion, bez atletskoga dijela. Planiranje mora biti usklađeno sa zahtjevima sporta u gradu.

⁹³ Richard Lehan, *City in Literature: an intellectual and cultural history*, California University Press, Berkeley / Los Angeles, 1998.

na može iščitati socijalni i kulturni razvoj grada jer je nekadašnji kamenolom bio prizorište sportskih susreta koji su značili više od igre, pa tako i potvrdu nacionalne i političke moći. Na njegovu su travnjaku igrana tri nacionalna prvenstva: talijanska Serija A, jugoslavenska Savezna liga i hrvatska Prva HNL te susreti pod UEFA-inom ingerencijom. Na Kantridi su nastupali nogometaši nekoliko klubova – *Olympije* (Slobodna Država Rijeka), *Fiumane* (Kraljevina Italija), *Kvarnera* (Jugoslavija) i *Rijeke* (Jugoslavija, Hrvatska). Unatoč geopolitičkim promjenama stadion je ostao nijemi svjedok vremena. Nakon svih povijesnih intruzija Hrvatska je postala članicom Europske unije, stoga sportski život na travnjaku Kantride više ne uključuje političke konotacije već postaje promidžbeni element Grada na Rječini. U lipnju 2013. godine jedinstvena sportska arena navršila je sto godina, što služi na ponos svim žiteljima Kvarnera. Na lokaciji te povijesne znamenitosti i arhitektonske atrakcije planira se i gradnja novoga stadiona koji bi gradu Rijeci trebao dati novi vizualni pečat. Sudbina sadašnjega zdanja, velikoga dijela gradskoga identiteta, Riječanima je iznimno važna. Bez obzira na to hoće li se adaptirati postojeći objekt ili graditi novi, najvažnije je uskladiti i usuglasiti želje njegovih vlasnika i korisnika. Unatoč ekonomskoj recesiji međunarodni uspjesi riječkih sportaša i aktualna zbivanja u riječkom sportu zalag su vedrije budućnosti i potvrda razmišljanju kako razvoj europske Rijeke nije nemoguća misija.

Marinko Lazzarich

One Hundred Years of History Under the Rocks of Rijeka's Sports Temple

Summary

A specificity of the city of Rijeka is that throughout history, its residents suffered significantly due to migrations. Though primarily a mercantile centre, at the beginning of the twentieth century, Rijeka was following European trends in sports as well. Sports became a promotional element within the historically multi-ethnic community of Rijeka. At the time when – by political decision – Sušak was separated from Rijeka by an unnatural state border, the games between neighbouring clubs became an affirmation of national and political power. This historical intrusion, including national and political interests, can be seen by following the history of the Kantrida stadium, which celebrated its centenary in 2013. By comparing the sporting events through the prism of the traumatic history of Central Europe, the author of this article looks at the changes that took place in the former quarry, discovering the social and cultural development of the city of Rijeka.

Keywords: Rijeka; Kantrida stadium; Sušak; Borgomarina; Free State of Rijeka; football; US Fiumana; FC Kvarner.